

Haraszti Rajmund

Eltűnt szótagok nyomában

Rövid(ülő) igék a norvég és a dán nyelvben*

Dolgozatomban a Martinet-féle nyelvi gazdaságosság fogalmából kiindulva vizsgáltam norvég és dán igék egy bizonyos csoportját. Céлом volt, hogy rámutassak: bár a nyelvi gazdaságosság által mozgatott rövidülési tendenciák minden nyelvben fellelhetők, a rövidülés még két, közeli rokonságban álló nyelv esetében is teljesen különbözőképpen valósulhat meg.

Feltételezésem szerint a gazdaságosságra való törekvés különféle módon mutatkozhat meg egy-egy nyelvben. Így nem elég hagyományos módon a fonetika (annak is többnyire artikulációs részdiszciplínája) felől közelíteni a nyelvekben lejátszódó asszimilációs és rövidülési folyamatokhoz, amely beszédészervi működésekből akar ok-okozati összefüggéseket levonni. Nem szabad persze leértékelni a fonetikai hátteret, de számolnunk kell sajátosan egy-egy nyelvbe kódolt gazdaságossági törekvésekkel is, amelyek miatt a vizsgált igék gyakran kilépnek a fonológia által meghatározott mederből. A dolgozatban azt vizsgáltam, mely tényezők befolyásolják, s a hagyományos felfogással szemben melyek nem befolyásolják egy-egy ige rövidülését. A norvég igék esetében 19. és kora 20. századi irodalmi műveket, valamint 20. századi Biblia-fordításokat elemeztem, a dán igék vizsgálatakor pedig a dán királynő 2017-es újévi beszédét vettem alapul – célom mindkét esetben az irodalmi, illetve az ünnepélyes nyelvhasználat elemzése volt. A vizsgálat során kiderült, hogy a magas stílus ma már nem akadályozza a rövidülést a két nyelvben. A továbbiakban diakrón eszközökkel dolgoztam: a vizsgált igék mai alakját összevettem egy korábbi (11-14. századi) nyelvállapot alakjaival, s az ott megfigyelhető szabályosságokból (sőt olykor a szabálytalanságokból) vontam le következtetést.

Az eredmény szerint e két, igen szoros rokonságban álló nyelv esetében is eltérő rövidülési folyamatokkal kell számolni, amelyben a fonológiai háttér – különösen a norvég nyelvben – háttérbe szorul olyan tényezőkkel szemben, mint a gyakori előfordulás vagy az analógia útján létrejött paradigma.

Kulcsszavak:

nyelvtudomány, nyelvi gazdaságosság, rövidülés, rövid igék, norvég nyelv, dán nyelv

In my paper, I investigate a special group of verbs in the Norwegian and Danish languages starting from the economy principle of André Martinet. My purpose was to point out that the reduction tendencies that are motivated by the economy principle, are realised in different forms even in closely related languages.

According to my presupposition, the intention of being economical materializes in different ways in the different languages. It's not enough to observe the assimilation and reduction tendencies from the view of articulation phonetics. The working process of speech organs are not to be devalued, but we have to take some factors into consideration that are somehow encoded in the individual language – and that often lead to other consequences than phonology would.

In my study, I investigated which factors influenced and which did not, in spite of the traditional view, the reduction of the investigated verbs. I analysed Norwegian novels and dramas from the 19th and 20th centuries, furthermore Bible translations from the 20th century. Considering the Danish verbs, I analysed the Danish Queen's New Year speech

* A dolgozat témavezetője Vaskó Ildikó.

from 2017. My purpose was to examine how the ceremonial and literary use of language influences the reduction of these verbs. The research showed that stylistic variations do not play a role in any of the two languages today. I also compared the form of the verbs today with the form of the verbs in the period of 11th to 14th century and investigated the consequences of regularities and irregularities.

The research showed that there are different ways of shortening processes that take place in these two very closely related languages. The phonological background often plays a smaller role in Norwegian, while there are other – sometimes surprising – factors like analogy or frequency that caused the shortened form and paradigm of the Norwegian verbs.

Keywords:

linguistics, economy principle, shortening, short verbs, Norwegian language, Danish language

Bevezető gondolatok

Mindenki számára, aki a modern nyelvészet bármely ágával foglalkozik, kiindulópont lehet Ferdinand de Saussure meghatározása, amely szerint a nyelv (*langue*) kotta, a beszéd (*parole*) pedig az, ahogyan ezt a kottát előadjuk. A kotta támaszt nyújt, egyfajta alapot ad a zenésznek (s a hasonlat kedvéért tekintsünk el az improvizatív jazztől és népzene-től) ahhoz, hogy ne az adott próba- vagy koncerthelyzetben, rögtönzésszerűen kelljen megtalálnia azt az eszköztárat (ütemmutatót, tempót, hangsúlyrendet, hangnemet), amely segítségével közvetítheti az adott zenemű mondanivalóját, kifejezheti saját érzelmeit. Persze a kotta csak akkor szolgál segítségül, ha a használó ismeri a kottaolvasás szabályait, s ha a szabályok fényében értelmezni és használni tudja a rendszer elemeit.

A beszélő számára ugyanezt a lehetőséget kínálja a nyelv: elemkészletet (fonémák, morfé-mák, lexémák stb.) és szabályrendszereket (mondatalkotás, nyelvtani nem szerinti egyeztetés, ige- és névszóragozás stb.), egy kész rendszert ad, hogy a beszélő az elemeket felhasználva s a szabályokat alkalmazva közvetíthesse üzenetét, kifejezhesse gondolatait, érzelmeit, vagy adott esetben cselekvésre szólítson fel.

Saussure allegóriája ugyanakkor számos ponton megkérdőjelezhető. Egy jó zenész sohasem elégedhet meg azzal, amit a kottában lát – ha pusztán az szólal meg, ami le van írva, akkor nem zenét hallunk, csupán zenei hangok egymásutánját. A zenész szükségképpen hozzáad valamit a lejegyzéshez, viszonylag szabadon játszik az elemkészlettel, kitágítja a szabályértelmezés lehetőségeit. Persze ugyanez a nyelvhasználóra is igaz lehet: mimikájával, gesztusaival, szupraszegmentális jegyekkel valamit hozzáad a nyelv rögzült részéhez, sajátjával egészíti ki az elem- és szabálykészletet. Egy valami azonban lényegesen különbözik a nyelv- és a „kottahasználó” esetében, ez pedig az időkezelés, ahogyan zenei berkekben

nevezni szokás. A zenész a legtöbb esetben (még a leginkább kötöttnek tűnő formákban is) viszonylag szabadon játszik az idővel, helyesebben annak kiterjesztésével. Egy-egy hang ízléses megnyújtása (nem csak lassú tételekben!) szükségszerűen kívánczik a darab karakteréből – a kottától való elrugaszkodás, a hangérték megnövelése az előadás része kell, hogy legyen. Ellentétes előjellel azonban ez nem működik: a zenész nem rövidíthet le egy-egy hangot pusztán azért, mert elfogyott a levegő vagy a vonó, vagy mert éppenséggel a hang úgyis hangsúlytalan helyen (az ütem vagy frázis végén) szerepel.

Ezzel szemben mit tesz a beszélő? Ha elvonatkoztatunk a nyelv irodalmi, színházi, hivatalos, esetleg ünnepélyes vagy szónoki használatától (hiszen az átlagos nyelvhasználó a nyelvet legtöbb esetben nem ilyen helyzetben és funkcióban használja), s a nyelv alkalmazásának leggyakoribb esetét, nevezetesen a hétköznapi beszédet tekintjük, akkor a nyelvhasználó éppen a „kottahasználó” tevékenységének ellentettjét teszi: gazdaságosságra törekedvén ott spórol, ahol csak tud. A hangsúlytalan helyen álló elemeket lerövidíti, gyakran ki is hagyja (ami a zene esetében még a rövidítésnél is elképzelhetetlenebb) azért, hogy artikulációra szánt időt és energiát takarítson meg. A zenével ellentétben itt az üzenet lényege persze nem változik, a közvetített kód a legtöbb esetben ugyanolyan jól értelmezhető.

Ha egy zenemű hangsúlytalan, ne adj’ isten záró hangját lerövidítjük, rossz érzésünk támad, valahogy nem érezzük kereknek, egésznek; hiányérzetünk keletkezhet. Ugyanakkor ha beszédünkben cselekszünk hasonlóan, hallgatónk nem jön zavarba – sőt talán akkor lenne meglepve, ha a felesleges hangokat tisztán, érthetően, mintegy hiperkorrekt módon artikuláltuk volna. Míg a zenész legtöbb esetben a tökéletes és teljes hangképzésre törekszik, addig a beszélő a gazdaságosságot tartja szem előtt – s ennek szükségszerű velejárója a rövidülés: legyen szó hangok, szótagok lekopásáról vagy akár egész szavak eltűnéséről a beszéd áradatában.

1. A nyelvi gazdaságosság mint a nyelvfejlődés mozgatórugója

Az energiaminimumra való törekvés nemcsak a középiskolai kémia tanulmányokból és a periódusos rendszerből lehet ismerős. Ahogyan a legkisebb elemi részecskék, úgy az ezekből felépülő ember is legtöbb hétköznapi tevékenysége során arra törekszik, hogy a legkisebb energia-befektetéssel, mégis a legnagyobb hatékonysággal végezze el feladatait. Nincs ez másképpen a nyelvhasználat során sem. Egy olyan gyakran végzett tevékenység ugyanis, mint a beszéd, nem vehet el sok energiát a beszélőtől, hiszen akkor többi tevékenységére nem maradna tartaléka. S ahogyan a kémiai részecskék szerkezetének, a molekulák felépítésének változásait is az energiaminimumra való törekvés indukálja, ugyanígy a nyelvi változások

egyik legfőbb mozgatórugója is az, hogy az ember a nyelvhasználat során gazdaságosságra törekszik.

Persze nem ez az egyetlen oka a változásnak. Ahogyan azt Csúcs (2008) cikkében remekül összefoglalja, a kiváló XX. századi francia nyelvész, André Martinet (1963, 1973) szerint három tényező okozza a nyelv szüntelen változását:

1. „a gazdaságosságra (legkisebb erőkifejtésre) való törekvés”;
2. „a kommunikációs szükségletek”; valamint
3. „a redundancia fenntartásának szükségessége (ebben a fontossági sorrendben)” (Csúcs 2008: 136).

Martinet (1973: 352) a nyelvi változás fő mozgatórugójának az első és második tényező közt feszülő ellentétet látja: „Úgy tűnik, az az állandóan fennálló ellentmondás a nyelvi fejlődés hatóereje, mely az emberek kommunikációs szükségletei s azon igyekezetük között áll fenn, hogy szellemi és fizikai tevékenységüket a minimumra korlátozzák. Az emberi viselkedés ebben is, mint általában, a legkisebb erőkifejtés törvényének rendelődik alá, miszerint az ember csak annyi energiát fejt ki magából, amennyi céljai elérésében szükséges.”¹ S bár a beszéd során megtakarított energia rendkívül kevés, mégis ezt látjuk érvényesülni többek között az asszimilációs jelenségekben, a szóvégi lekopásokban, a magánhangzók redukálódásában (Csúcs 2008). Martinet így határozza meg a nyelvi gazdaságosság fogalmát: „Azt az állandó törekvést nevezhetjük egy nyelv gazdaságosságának, aminek az a feladata, hogy helyreállítsa az azon ellentmondó szükségletek közötti egyensúlyt, melyeket ki kell elégítenie: kommunikációs szükségletek az egyik, az emlékezet és a hangképző szervek teherbíró képessége a másik oldalon; ez utóbbiak mindketten állandó konfliktusban vannak egymással.” (Martinet 1973: 354, idézi Csúcs 2008: 137). S bár Martinet fontosnak tartja a redundancia szerepét is: szükségszerűnek látja, hogy a nyelv – a kommunikációs szükségletek kielégítésének céljából – tartalmazzon „felesleges” dolgokat is, azt mégis mintegy kiegészítő tényezőként kezeli: „E redundancia megőrzésének alapvető szükségszerűsége [...] azonban nem változtat azon, hogy az energia-kifejtés és a továbbított információ közötti bizonyos egyensúly érvényben tartása nem határozná meg messzemenően ennek a fejlődésnek az irányát és részleteit.” (Martinet 1973: 357–358, idézi Csúcs 2008: 137)

Bár Martinet volt az első, aki pontos meghatározást adott a nyelvi gazdaságosságról, s a gazdaságosság fogalmát központi helyen kezelte a nyelvi változások vonatkozásában (amit mi

¹ Csúcs (2008) interpretációja szerint a fontossági sorrendben második tényezőtől következik, hogy csak olyan változások mehetnek végbe, amelyek a kommunikáció sikerességét nem befolyásolják, azaz a nyelvhasználó csak olyan mértékben spórolhat a beszédben, hogy az ne okozzon zavart a kommunikáció során – de mint a későbbiekben látni fogjuk (s ahogyan arról Koenraads is vélekedik), ez nem minden esetben teljesül.

sem bizonyít jobban, mint 1955-ös, *Économie des changements phonétiques* című, a XX. század második felének nyelvészeti megközelítéseit nagymértékben meghatározó műve), előtte is akadt számos nyelvész, aki foglalkozott hasonló gondolatokkal.

Elsőként kell megemlíteni a Martinet munkásságára nagy hatást gyakorló George Kingsley Zipf amerikai nyelvészt és az általa bevezetett „legkisebb erőfeszítés elvét” (*Principle of Least Effort*) (Vincentini 2003). Zipf 1949-es munkájában (*Human behavior and the principle of least effort*) a beszédet természetes folyamatként vizsgálja, s arra a következtetésre jut, hogy amint az ember hétköznapi viselkedését, úgy a beszédet is a legkisebb erőfeszítésre való törekvés irányítja. Mindez pedig messzemenően meghatározza az állandóan változó nyelv fejlődését: bármilyen változás is történjen a nyelv bármely szintjén, azt mindig a gazdaságosság alapelve határozza meg (pl. a szavak legtöbb esetben rövidülnek, nem pedig hosszabbodnak).²

A korábbi hagyományos felfogás szerint elsősorban a hangtan szintjén beszélhetünk gazdaságosságról – ezt Joseph Vendryes (1939) azzal egészíti ki, hogy a lexikon és a nyelvtan szintjén is megfigyelhetjük az energiaminimumra való törekvés jeleit. A legkisebb erőbefektetés elve irányítja a saussure-i *parole* alapvető egységének, a mondatnak a létrehozását is.

Ahogy Martinet számol a kommunikációs szükségletekkel és azok kielégítésével is, úgy Paul Passy (1890), a Nemzetközi Fonetikai Szövetség alapítója sem látja kizárólagosnak a gazdaságosságra való törekvést. A legkisebb erőfeszítés elvét „a hangsúly elvével” (*principe d'emphase*) egészíti ki: szerinte a hangsúly minduntalan biztosítja, hogy a fontos elemek mindenképpen kifejezésre jussanak – így ez teszi lehetővé a kommunikáció sikerességét. A gazdaságosság és a hangsúly elve állandóan harcban állnak egymással, sem az egyik, sem a másik elv nem hat kizárólagosan, hanem e kettőnek a szintézise eredményezi a nyelv fejlődését. Itt tehát megjelenik egy újabb finomító tényező, amely ellensúlyozza a gazdaságosság elvének kizárólagosságát.

Az amerikai Werner Leopold (1930) a gazdaságosságra való törekvés mellett számításba veszi azt az előfeltevést is, hogy a beszélő arra törekszik, hogy megértsék, így a végtelenségig nem redukálhatja beszédét (ugyanaz tükröződik abban, hogy Martinet második helyen a kommunikációs szükségleteket jelöli meg a nyelv változásának mozgatójaként). A két

² Zipf hatását mutatja, hogy Martinet írásaiban csak 1949 után jelenik meg a „gazdaságosság” fogalma, s mintegy ebből szükségszerűen következő a kommunikációs szükségletek kielégítésének tekintetbevétele is (Vincentini 2003). Érdekes továbbá, vajon hogyan egyeztethető össze ez az elv olyan germán példákkal, mint a zárhangbetoldás a gótban és az északi germán nyelvekben (pl. közgermán *hauuan* – ósvéd *hugga*) vagy az ún. svarabhakti-magánhangzó a nyugat-norvég nyelvjárásokban (pl. óészaki *hestr* – norvég *hester*), ahol a szóalakok egyértelműen hosszabbak lettek (Wessén 1992, Røyneland 2016).

ellentétes irányú törekvés kiegészíti egymást, egyensúlyban tartja a változást. Ezzel szemben W. H. A. Koenraads (1953) a nyelvi gazdaságosságot olyan tendenciákban látja, amelyek mindig, minden körülmények között a nyelv egyszerűsítéséhez vezetnek – akár a kifejezőkészség és a megértés árán is.

Kétségtelen tehát, hogy a beszélők gazdaságosságra való törekvése alapvető fontossággal bír a nyelvi változások folyamatában. Most nézzük, hogyan és miért mennek végbe ezek a változások a beszélők közösségében.

A gazdaságosságot a fonetika felől érdemes először megközelíteni, hiszen minden esetben hangképző szerveink működése az, amelynek során energiát spórolhatunk. Sweet (1888) kétféle mechanizmust különböztet meg, amikor pusztán a beszédszervek működése felől közelít a gazdaságosság jelenségeihez. Az egyik a felesleges hangok kihagyását eredményezi, a másik a szükségszerűen bekövetkező hasonulásokat – mindkettő a beszédszervek tehetetlenségéből, „tunyaságából” adódik. A hangok szintjén persze nem állhat meg a változás, hiszen a fonológia, a morfológia, a lexikon és a szintaxis együtt határozzák meg a nyelv rendszerét, egymástól függetlenül nem működhetnek. Amint Vendryes (1939) rávilágít, az adott nyelv hangrendszerét érintő változások tehát magasabb szinteken, a morfológia és a lexikon szintjén is kifejtik hatásukat.

Mindebből kiindulva nem nehéz belátni, hogy a gazdaságosság által vezérelt folyamatok minduntalan az egyszerűsödés, a rövidülés felé mutatnak; a hangok, szótagok, szavak nem hosszabbak lesznek, épp ellenkezőleg: egyszerűsödnek, rövidülnek. Ennek hátterében többféle magyarázat is állhat.

Kézenfekvő volna azt gondolni, hogy a gyengülés, rövidülés a leggyakrabban használt elemeket érinti pusztán. A svájci Henri Frei (1929) azonban szakít ezzel a felfogással, hiszen – mint mondja – minél gyakrabban használatos egy elem, annál nagyobb szükség van annak megújítására szemantikailag és formálisan is, hogy megmaradjon a kifejezőereje.

Gósy Mária (2000) a rövidülés egyik okát a felgyorsult beszédtempóban fedezi fel. A magyar beszélők 1869-ben mintegy 26 szót ejtettek egy perc alatt, 1889-ben megközelítőleg 44-et, az 1960-as években több mint 50-et, napjainkban pedig a 60 szót is meghalad(hat)juk percenként (a régebbi korok adatai becsült értékek). A beszédtempót persze számtalan tényező befolyásolja (nem, életkor, lakhely stb.), nem kétséges, hogy a beszéd tempója szerte a világon gyorsuló tendenciát mutat.³ A beszédtempó növekedése különböző következményekkel jár: „Jól észlelhetően rövidül a beszédhangok időtartama, különösen

³ „A dél-tengeri szigeteken több mint harminc évvel ezelőtt csupán 20 szót ejtettek percenként [...]; feltételezhető, hogy azóta ez az érték is megnövekedett” (Gósy 2000: 132).

érinti ez a nyelvileg hosszú magán- és mássalhangzókat. A magánhangzók rövidülése részben együtt jár jellegzetes hangminőségük ‚ elvesztésével’, a beszédhang semlegessé válásával [...]. A rövidülést adott helyzetben a törlődés, vagyis a beszédhang(ok) kiesése követi. Jellegzetes koartikulációs folyamatok mennek végbe, elsősorban hasonulások, amelyek azonban nem nyelvspecifikusak.” (Gósy 2000: 132)

Gósy kapcsolatba hozza a beszédtempót Martinet első két tényezőjével is (elsősorban a fonetikára koncentrál): „A beszédsebesség gyorsulása mintegy kényszeríti a beszélőt az artikulációs gazdaságosság feltétlen betartására. A felsorolt változások érvényesülését az adott fonetikai kontextus és az érthetőség kritériuma korlátozza (korlátozhatja).” (Gósy 2000: 132) Szerinte „a beszéd sebességének a változása összefügg az ejtési gazdaságosság tényével, illetőleg az egyszerűsítési szándékkal”, ám a változásban „mindig jelen kell, hogy legyen az artikulációs gazdaságosság és az érthetőség egysége”. (Gósy 2000: 138) Gósy véleménye tehát – Koenraadsétól eltekintve – egybeesik a fentebb bemutatott nyelvészekével.

Hogy egy-egy változás hogyan vagy miért indul el a beszédközösségekben, annak többféle magyarázata is lehet.

Különösen a szókészlet változásának kézenfekvő magyarázata egy-egy nyelvi közösség társadalmi, kulturális, gazdasági viszonyainak változása – s egyre inkább úgy tűnik, egyedül a szókészlet változása magyarázható ilyen külső nyelvészeti szempontokkal (Csúcs 2008). Martinet (1973) is utolsó helyen kezeli a „történelmi adottságok jelentőségét”. Vele szemben Labov (1975) elválaszthatatlannak érzi a nyelvi változásokat és a társadalom kapcsolatát, amikor bizonyos hangváltozásokat vizsgál. Csúcs szerint Labovnak „bizonyára abban is igaza van, hogy a vizsgált hangváltozás ,(többé-kevésbé önkényesen) társadalmi értékek hordozója lett”. Az azonban nem bizonyítható, hogy – Labov megfogalmazásában – a „társadalmi nyomás” minden esetben a változás hátterében lenne, s mivel a legtöbb esetben nem mutatható ki, nincs gyakorlati jelentősége (Csúcs 2008: 142).

Ezért sokkal ésszerűbb a nyelv és annak szűkebb értelemben vett használójának, az egyes beszélőknek kapcsolatát tekintenünk a változás alapjának. Csúcs szerint a nyelv és a beszédközösség kaotikus rendszert alkot, ami azt jelenti, hogy a „kezdeti állapotban jelentkező nagyon kis különbségek óriási különbözőséghez vezethetnek a végső állapotban” (Csúcs 2008: 144). S bár Labov (1975) ágál az ellen, hogy mindent az idiolektusokból akarjunk levezetni, ezzel együtt elismeri, hogy a változások mindig a beszélő közösség egy körülhatárolt alcsoportjában kezdenek először lejátszódni. Hogy ez az alcsoport hány főt számlál, vagy hogy hogyan indul a változás, arról Labov nem ad bővebb tájékoztatást. Csúcs (2008) szerint ezért arra kell következtetnünk, hogy a változás egyetlen ember beszédében

indul meg (bizonytalan okokból – de feltételezhetően a Martinet-féle hármassal motiválva), s onnan terjed szét először a szűkebb közösség tagjain, majd területileg is egyre nagyobb mértékben.

Az újítás elterjedését azonban befolyásolja egy fontos mozzanat: a nyelvközösség értékelése. Gósy (2000) szerint egy változás (esetünkben a gazdaságosság által irányított rövidülés) elterjedésének második szakaszában következik a megítélés, azaz a beszélők értékelése,⁴ melynek eredménye vagy az újabb forma megszilárdulása, elterjedése lesz, vagy negatív elbírálás esetén megmarad szórványosan előforduló jelenségként.⁵ Mint írja, a változások „megítélése, az elfogadás és elterjedés folyamata meglehetősen öntörvényű” (Gósy 2000: 140). Csúcs (2008) szerint az elterjedést befolyásolják földrajzi (hegyek, tengerek, folyók) és politikai (államhatár) tényezők is.

Csúcs további két szemponttal egészíti ki a változás és az új forma terjeszkedésének leírását – két olyan tényezővel, amelyeket ő a finn-permi nyelvekben figyelt meg, ugyanakkor az általam vizsgált skandináv nyelvek esetében is fontosak lesznek.

1. Az időbeli lefolyás tekintetében – Labovra hivatkozva – azt állapítja meg, hogy a változások „minden beszélő nyelvében és minden érintett szóban külön-külön, időben széthúzva zajlanak le” – így a változás bármikor leállhat, s kivételek keletkezhetnek. (Csúcs 2008: 143)
2. A terjeszkedést illetően a következőt írja: „A nyelven belüli terjeszkedés addig tart, amíg az új változat kizárólagossá nem válik, bár az is megtörténhet, hogy a változás előbb lezárul. Ebben a több generáción át tartó átmeneti időszakban a régi és az új változat küzd a fennmaradásért. Ebben a küzdelemben újszerűségéből, szokatlanságából fakadó kommunikatív többletének köszönhetően többnyire az új változat arat teljes vagy részleges győzelmet. De az is megtörténhet, különösen morfológiai innovációk esetében, hogy mindkét változat fennmarad, és köztük funkciómegoszlás következik be.” (Csúcs 2008: 145)

A változás megindulásának tekintetében mindenképp meg kell említeni – a dolgozat témájából adódóan – a kontaktnyelvészet megközelítést is, amely hangsúlyozza, hogy egy adott nyelv változásaiban nagy szerepet játszhat egy azzal – beszélőinek révén – kapcsolatba kerülő másik nyelv vagy nyelvjárással. Csúcs szerint ez leggyakrabban és vitathatatlanul

⁴ „A megítélés lehet artikulációs, percepciós, szociális, társadalmi és/vagy rendszer szerinti.” (Gósy 2000: 140)

⁵ A folyamat egyik jelenkori példája a mai magyar *ad* ige jelentésbővülése (noha itt nem fonetikai változásról van szó). Személyes tapasztalatom szerint is sokan használják *kedvel*, *tetszik* értelemben („Adom ezt a filmet”), de vannak, akikhez (még?) nem jutott el az új értelemben való használat. A nyelvközösség ítéletalkotása napjainkban is tart (személyes tapasztalatom szerint több mint öt éve), s néhány év múltán talán megszilárdul az új jelentés, talán teljesen eltűnik.

felismerhető a szóképzésben, „de előfordulhat a hangrendszerben, a mondattanban és ritkábban az alaktani rendszerben is” (Csúcs 2008: 141). Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a megközelítés eltúlozhatja a kontaktusoknak a nyelvi fejlődésre gyakorolt hatását.

A nyelvhasználat során megjelenő gazdaságossági tendenciák mozgatórugóit tehát sokan sokféleképpen közelítették meg és magyarázták, bizonyos közös vonásokat azonban mindenképpen találhatunk a magyarázatokban, amelyek a jelen dolgozat megközelítését is meghatározzák.

- A gazdaságosságra való törekvést többnyire kiegészíti, kiegyensúlyozza egy másik pólus (kommunikációs szükséglet, hangsúly, a megértés szem előtt tartása).
- Kézenfekvő a beszédszervek működése és a fonetika felől közelíteni, hiszen legkézzelfoghatóbban a hasonulásokban, rövidülésekben, lekopásokban érhetjük tetten a spórolást – a folyamat azonban a morfológia és a szintaxis szintjén is lejátszódik.
- A kiindulás a beszélő közösség egy vagy néhány tagja által használt újítás, amelynek konkrét okai bizonytalanok (de mindenképpen a gazdaságosság és a kommunikációs szükségletek harca által motiváltak); elterjedése pedig a megítéléstől függ, s azt később belső és külső nyelvészeti tényezők egyaránt befolyásolják.
- Az időbeli lefolyás tekintetében sem tudunk pontos határokat megállapítani, bár egy adott szó esetében megvizsgálhatjuk, a kezdeti vagy a megváltozott (rövidült) alak használatos-e nagyobb arányban (vagy kizárólagosan) a változás megindulása után egy adott időpillanatban/időszakban. Ha pedig funkciómegoszlásról van szó (amint arra később több példát is látunk), fontos feltérképezni, milyen tényezők határozzák meg a választást.

Fentebb felbukkantak olyan elképzelések is, amelyek bár sok esetben csak egy szűk réteg megközelítését tükrözték, a skandináv nyelvek kapcsán fontosnak tartom megemlíteni őket – s adott esetben szembeszállni velük.

- Az általános vélekedés szerint a rövidülés a gyakran használt elemeket (bizonyos magánhangzókat, szuffixumokat, szavakat) érinti – ám már Frei (1929) is rámutatott ennek visszas voltára.
- Gósy (2000) szerint a gazdaságosság által indukált bizonyos fonetikai változások (koartikulációs folyamatok) nem nyelvspecifikusak – ezzel határozottan ellenkeznek

például a magyar és a norvég hasonulási szabályok közti eltérések,⁶ de a dolgozatomban tárgyalt egyéb példák is ennek ellenkezőjét igazolják.

- S bár Csúcs (2008) éppen csak megemlíti a különböző nyelvek egymásra gyakorolt hatásának jelentőségét (talán nem is tulajdonít neki túl nagy jelentőséget), annak fontos szerepe lesz vizsgálatomban.

A gazdaságosságra való törekvés által irányított rövidülési folyamatok tehát minden nyelv jellemzői, az emberi tevékenység velejárói. Azonban hogy az elv hogyan érvényesül a konkrét nyelvi rendszerekben, annak különböző szintjein, nagy eltéréseket tapasztalhatunk nemcsak egészen távoli, de még rokon nyelvek között is.

Dolgozatomban a norvég és dán nyelv igei rendszerének egy sajátos csoportját vizsgálva szeretném bemutatni a rövidülés mikéntjét, feltérképezni a különböző mechanizmusokat, amelyek a két skandináv nyelvben alakították a rövidülés menetét. Célom, hogy rávilágítsak, a redukcióban a fonetikai-fonológiai háttér mellett milyen sok tényező közrejátszik, mennyire szerteágazó hálózat húzódik meg, amely még közeli rokonságban álló nyelvek esetében is jelentősen eltérő lehet.

2. Nyelvtörténeti áttekintés

Mielőtt belekezdünk a skandináv nyelvek igéinek vizsgálatába, tisztában kell lennünk a mai norvég nyelvi helyzettel, s még inkább a norvég és dán nyelv történeti kapcsolatával.

Norvégia 1885 óta két hivatalos írott nyelvet használ:

1. a **nynorskot**, amely megannyi, egymástól nagymértékben különböző dialektusra épül, s amelyet a XIX. században Ivar Aasen autodidakta nyelvész dolgozott ki elsősorban nyugat-norvég nyelvjárásokat és a X-XIV. századi óészaki nyelvet alapul véve;
2. valamint a **bokmált**, amely a dán nyelvvel – mind szókincsben, mind nyelvtanban, mind helyesírásban – rendkívüli hasonlóságot mutat, mivel a dán írott nyelv egy fajta „elnorvégosításával” alakult ki (részletesen lentebb).

Mivel dolgozatomban főként a dán és norvég rövid(ülő) igéket fogom összevetni, a két írott standard közül a bokmált veszem alapul, így amikor azt írom: norvég, a bokmált értem alatta.

A választást indokolja a két írott standard elterjedtsége (a bokmált 85%-ban, a nynorskot

⁶ Csak egy példa: elsősorban a kelet-norvég nyelvjárásban a t, d, l és n fonéma retroflex allofónját használják r után (*ert, ferdig, barn, ærlig*) – a magyarban nem figyelhetünk meg ilyen szabályt (sőt nyelvünkben a kakuminált hangokat beszédhibaként tartják számon).

mindössze 15%-ban használják Norvégiában⁷), illetve az alább következő nyelvtörténeti áttekintés is.

Norvégia és Dánia egészen 1380 óta uniót alkotott egymással, s Norvégia csak 1814-ben, a napóleoni háborúkat követően szakadt el – helyesebben „szakadt hozzá” Svédországhoz. A „négy száz éves sötétséget” (ahogy Henrik Ibsen nevezte) minden értelemben Dánia dominálta. A királyi központ Dániában volt, így természetesen a hivatalos nyelv – mindkét országban – a dán volt: az oktatás, az adminisztráció, a könyvkiadás és a Biblia nyelve. Mivel a norvég értelmiségiek tudása (klerikusoké és laikusoké egyaránt) ennyire Dániához és a dán nyelvhez kötődött (1811-ig nem is volt egyetem norvég földön), ez jelentősen rányomta bélyegét a norvég nyelvi helyzetre a XIX. században.

Az 1814-es elszakadással kezdve folyamatosan bontakozott ki az igény egy valódi sztenderd norvég nyelvre (a „dansk-norsk” szemben a „norsk-norskra”). A nyelvi tervezés és a nyelvpolitika folyamatai, valamint a kor legkiemelkedőbb irodalmárainak két csoportja közt megvívott „kulturharc” végül azt eredményezte, hogy a század második felére létrejött:

1. egy, a norvég dialektusokból és a norrønből (a XIV. század közepéig egységes ó-norvég vagy ó-izlandi nyelv) összeállított, valójában mesterséges írott nyelv, amely Ivar Aasen munkásságának köszönhető (landsmål a. m. „vidéknyelv”; 1929 óta nynorsk, azaz újnorvég néven);
2. a dán írott normából kiinduló, de a norvég kiejtést jobban tükröző riksmål (a. m. birodalmi nyelv; 1929 óta bokmål, azaz „könyvnyelv” néven).

1885-ben mindkét írott normát hivatalosnak ismerték el – amíg tehát a század elején egyetlen norvég írott standard sem létezett, a század végére lett rögtön kettő: a landsmål (a mai nynorsk elődje) és a riksmål (a mai bokmål elődje).

A nyelvi tervezés azonban itt korántsem állt meg, hiszen a riksmål még rendkívül sok dán jegyet hordozott magán (gyakorlatilag közelebb állt a mai dánhoz, mint a mai bokmålhoz). Nem is véletlen: ezt a sztenderdet a dán norma „elnorvégosításával” hozták létre, azaz pusztán olyan apró változtatásokat eszközöltek az írásban, amelyek valamivel jobban tükrözték a hétköznapi norvég kiejtést. A XX. század így a nyelvi reformok százada lett, amikor mindkét írott nyelvet, de elsősorban a bokmált jelentős változások érintették – azzal a céllal, hogy az írott és beszélt formák közt keletkezett szakadékot (melynek gyökere a sajátos és a norvéghoz képest rendkívül összetett dán fonológiában keresendő) fokozatosan csökkentsék.

⁷ Ebben több tényező is közrejátszik. Egyrészt a nynorsk mesterségesen megalkotott nyelv, míg a bokmål egy jól nyomon követhető történelmi folyamat eredménye. Továbbá nincs olyan nyelvjárás, amelynek kiejtése a nynorskhoz egyértelműen hozzárendelhető. A bokmål esetében van ilyen, mégpedig az Oslóban és környékén beszélt kelet-norvég dialektus.

1890 és 1907 után (ezek csak a riksmålt érintették) a legjelentősebb helyesírási reformok 1917-hez, 1938-hoz, 1959-hez és 1981-hez köthetők. Ezek közül az utolsó csak a bokmålt érintette (Wiegand 2002).

A dolgozat szempontjából a legjelentősebb az 1907-es – csak a riksmålt érintő – reform, amely rendkívül sok szabad választást tett lehetővé. Kiindulási alapja a „művelt köznapi beszéd” (*dannede dagligtale*⁸) volt.⁹ A reformnak köszönhetően egy sor szóalak (mind főnevek, mind igék) lerövidült egy szótaggal – azzal a szótaggal, amelyet a beszélt nyelvben (a fentebb említett *dannede dagligtale*-ben) már régóta nem lehetett hallani (Knudsen 1856):

<i>moder – mor</i> ’anya’	<i>klæde – klæ</i> ’öltözködik’
<i>fader – far</i> ’apa’	<i>byde – by</i> ’kínál’
<i>bløde – blø</i> ’vérzik’	<i>stride – stri</i> ’harcol’

A norvég reform mutatja, hogy a nyelvpolitika igencsak hamar reagált a beszélt nyelv változására, annak írástól való távolodására (érdekes mód a dán ezt mind a mai napig nem tette meg).

Az 1907-es reformmal kezdett tehát kialakulni az az írott norma, amelynek eredményeként kialakult a dolgozatomban felvázolt rendszer, s amely különbözővé tette a dánt és a norvégot – persze nem csak – ezen a szinten. Ugyanakkor a szinkroniát tekintve a skandináv nyelvek kontinentális csoportjához tartozó svéd, norvég és dán nyelvek között oly mértékű a hasonlóság, hogy e nyelvek beszélői saját anyanyelvüket használva is megértik egymást (ezt a jelenséget nevezi Einar Haugen, a norvég származású amerikai nyelvész interskandináv kommunikációnak, illetve szemikommunikációnak; Ács 1996: 13). A Skandináv-félsziget (Dániával együtt) dialektus-kontinuumot képez, így a fentebb vázolt történelmi közösség felbomlása ellenére a norvég és dán nyelv továbbra is olyan mértékben hasonlít, hogy épp annak kell feltűnőnek lennie, amikor a két nyelvben valami eltérést tapasztalunk.

Dolgozatom témája épp egy ilyen eltérés, amely a norvég és dán igék egy bizonyos csoportját érintik. A következő részben ezért bemutatom a két nyelv igei rendszerét olyan részletességgel, amely szükséges a további összehasonlításhoz. Az igék jelentését többnyire csak ott adom meg, ahol az szükséges a következtetések levonásához.

⁸ Az elnevezés Knud Knudsenhez köthető, aki 1856-os, „Haandbog i Dansk-norsk Sproglære” című munkájában elsőként adott részletes jellemzést a dán-norvég nyelv aktuális állapotáról, s leírásában is a városi réteg által beszélt „művelt köznapi beszédet” vette alapul.

⁹ 1923-ban egyébként az „Aftenposten” (maig a legnagyobb példányszámban megjelenő norvég folyóirat) is áttért erre a helyesírási – ez jelzi a dán korszak végét.

3. A norvég és a dán igei rendszer

3.1. A norvég igei rendszer

A „Norsk Referansegrammatikk”¹⁰ (a továbbiakban NRG) a bokmålban alapvetően 3 csoportba osztja az igék főnévi igenévi alakját. Ezt én (A), (B) és (C) csoportnak nevezem a továbbiakban.

(A) A főnévi igenevek túlnyomó része legalább (az összetett igéket¹¹ kivéve pontosan) két szótagú s hangsúlytalan e-re (schwára) végződik.

kaste, snakke, leke, tenke, finne, hjelpe

Ezen igéket a paradigma szempontjából 3 osztályba sorolhatjuk (a norvég nyelvkönyveket, Knud Knudsen (1856) és a „Bokmålsordboka”¹² felosztását alapul véve), melyek közt a különbség a preteritum és a perfektum/partisipp alakokban mutatkozik meg

1. Az első osztály paradigmája a *kaste* 'dob' igét például véve:

Infinitiv	Presens ¹³	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å ¹⁴ kaste	kaster	kastet/kasta	har kastet/har kasta	kast

2. A második osztály paradigmája a *tenke* 'gondol' igét alapul véve:

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å tenke	tenker	tenkte	har tenkt	tenk

3. A harmadik osztályba a rendhagyó ragozású igék tartoznak, melyek múlt idejű alakjai a dentális szuffixum felvétele mellett a tőhangváltás (flexió) számos változatát mutatják. A példa kedvéért tekintsük most a *hjelpe* 'segít' igét:

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å hjelpe	hjelper	hjalp	har hjulpet	hjelp

¹⁰ A „Norsk Referansegrammatikk” norvég nyelvészprofesszorok deskriptív leírása a mai norvég nyelvtanról és nyelvhasználatról (mind a bokmålról, mind a nynorskról).

¹¹ Összetett igék alatt ebben az esetben olyan igéket értek, amelyekben egy prefixum vagy más előtag kapcsolódik az igéhez, pl. *etterlate* 'hátrahagy', *tilbakeholde* 'visszatart', *redegjøre* 'világossá tesz'.

¹² A Bokmålsordboka (<http://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?ordbok=begge>) a Bergeni Egyetem online egynyelvű értelmező szótára, amely morfológiai-szintaktikai vonatkozásokat (pl. ragozás) is közöl.

¹³ A norvég ragozás sem jelen, sem múlt időben nem tesz különbséget a személy és a szám tekintetében (igeragozása tehát még az angolnál is jobban leegyszerűsödött).

¹⁴ Az *å* a norvégban a főnévi igenév jelölője, vö. angol *to*, német *zu*.

(B) Azok az igék, amelyeknek töve magánhangzóra végződik, legtöbb esetben nem kapnak *-e* végződést főnévi igenévi alakban, így a rövid, hangsúlytalan schwa helyett hangsúlyos és hosszú magánhangzóra végződnek.

bo, tro, stâ, le, fâ, gâ

Az ebbe a csoportba tartozó gyenge igék múlt idejű alakjai egyetlen ragozási osztályt képviselnek: a fentebbi zöngétlen dentális szuffixum helyett hosszú zöngés végződést kapnak, s a duplázódásnak köszönhetően lerövidül a többi alakban hosszú tőmagánhangzót:

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å bo	bor	bodde	har bodd	bo

A csoport erős igéi szintén többféle alakot ölthetnek, vegyük például a *gâ* 'megy' igét:

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å gâ	gâr	gikk	har gâtt	gâ

(A-B) Itt szót kell ejteni egy átmeneti főnévi igenévi csoportról is, amelynek tagjai a fentebb említett kettő csoport között helyezkednek el. Vannak ugyanis olyan igék, amelyek bár hosszú magánhangzóra végződnek (de nem *-e-re*), főnévi igenévi alakjukban mégis felveszik a fő szabály szerinti *-e* végződést.

bie, vie, true, grue, tie

Ezen igék legnagyobb részt a gyenge igék osztályába tartoznak, s jellemző rájuk, hogy paradigmájuk követheti mind az (A) csoport két gyenge osztályának ragozási sorát (vö. *kaste, tenke*), mind a (B) csoportét (amely egy ragozási osztályt képvisel, vö. *bo*). Itt elsősorban a preteritum és partisipp alak adja a változatosságot, amennyiben a preteritum végződés lehet *-t/-a*, illetve *-dde*, a partisipp végződése pedig ennek megfelelően *-t/-a*, illetve *-dd*.

Így a paradigma az (A) csoport gyenge igéinek mintáját követi az alábbi esetben (vö. *kaste*):

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å grue	gruer	gruet/grua	har gruet/har grua	gru

A fentebbi (B) csoportét követi az alábbi esetben (vö. *bo*)

Infinitiv	Presens	Preteritum	Presens perfektum	Imperativ
å grue	gruer	grudde	har grudd	gru

Bár a csoportokon belüli osztályokat a múlt idejű alakok alapján hoztuk létre (hiszen azok mutattak eltérést), a dolgozat szempontjából fontos tudnunk, hogy a folyamatos melléknévi igenévi alakot (presens partisipp) *-ende* végződésel képezzük (pl. *kastende, tenkende, boende*).

(C) A harmadik csoportba olyan igék tartoznak, amelyeknek egymás mellett létezik egy hosszú (azaz a fentebbi (A) csoporthoz tartozó) és egy rövid (a (B) csoporthoz tartozó) alakja. Ez azt jelenti, hogy az igék infinitiv alakja vagy pontosan két szótagú, s ez esetben a végződésben a tömássalhangzót schwa követi, vagy a tömássalhangzó meg sem jelenik, s az ige egyszerűen hangsúlyos (s emiatt hosszú) magánhangzóval zárul.¹⁵

flyge/fly

føde/fø

ride/ri

late/la

bede/be

byde/by

blive/bli

lide/li

bløde/blø

Jelen dolgozat középpontjában ezen utolsó csoportba tartozó igék vizsgálata áll, s az egyes alakok paradigmájának részletes vizsgálatára a későbbiekben visszatérünk.

3.2. A dán igei rendszer

Ha a dán igei rendszert vizsgáljuk, mindenképpen különbséget kell tennünk az írott és a beszélt nyelv között. A mai dán beszélt nyelv ugyanis már annyira messze került a helyesírástól, hogy az írás kevésbé transzparens (a graféma-fonéma-allofón megfelelések bonyolult szabályok szerint alakulnak). Így a vizsgálat későbbi szakaszaiban gyakran a kiejtést fogjuk segítségül hívni.

Most először az írott alakokat alapul véve mutatom be a dán igei paradigmák fajtáit. A dán igéknek írásban csak két csoportját különböztetjük meg. A norvéghoz hasonlóan itt is megtalálhatók:

¹⁵ A különbség az átmeneti csoporthoz képest abban rejlik, hogy egyrészt ezen igék legnagyobb része az erős igék osztályába tartozik (így a múlt idejű alakok nem kapcsolódhatnak a másik két csoport gyenge alakjaihoz – a csoport megkülönböztető jegye tehát kizárólag a főnévi igenévi alak), másrészt a hosszú alakban most feltűnik egy mássalhangzó, amely – mint később láthatjuk – felbukkan a paradigma egyes helyein is.

(A) a több szótagú, hangsúlytalan *e*-re végződő infinitív alakok (*kaste, snakke, lege, tænke, finde, hjælpe*),

valamint

(B) az egy szótagú, hangsúlyos és hosszú magánhangzóra végződő főnévi igenevek (*bo, stå, le, få, tro*).

(Továbbá a dánban is megtaláljuk a norvégból ismert köztes alakokat: *bie, vie, true, grue, tie*.)

A két (és „fél”) csoporton belüli ragozási osztályok itt is a múlt idejű alakoknak megfelelően különböztethetők meg (s nagymértékű hasonlóságot mutatnak a norvég formákkal és osztályokkal), de vizsgálatunk szempontjából ez nem lényeges, ezért csak azt fontos tudnunk, hogy a folyamatos melléknévi igenévi alakok itt is ugyanúgy alakulnak, mint norvégban:

kastende, snakkende, legende, findende, boende, stående, tiende, gruende.

Az első két csoport tehát alapvetően egyezik a norvég csoportokkal. A dán *írott* nyelvben azonban nem beszélhetünk olyan igékről, melyek szabadon változtatják egy illetve két szótagú formájukat. Ezek az igék itt egy alakban léteznek: főnévi igenévi alakjuk két szótagú és *e*-re végződik, tehát a helyesírás szempontjából az (A) csoportba tartoznak:

<i>flyge</i>	<i>føde</i>	<i>ride</i>
<i>lade</i>	<i>bede</i>	<i>byde</i>
<i>blive</i>	<i>lide</i>	<i>bløde</i>

Ellenben ha a *beszélt nyelv* felől közelítjük meg ezen igéket, joggal beszélhetünk itt is a norvégból ismert (C) csoport meglétéről. Míg az (A) csoportba tartozó igék (*kaste, finde* stb.) kiejtésben is két szótagúnak hangoznak (a [B] csoportba tartozók: *bo, stå* stb. természetesen egy szótagúnak), addig a legutóbbi csoportba tartozók (melyek a dán írott nyelvben az [A] csoportba tartoznak, a norvégban azonban sok esetben írásban is egy szótagúvá váltak) hallatán felmerülhet bennünk a kétely: vajon egy vagy két szótagot hallunk?

A norvégtól eltérően a dánban további igékkal találkozunk, melyek szintén felvetik a kiejtés-helyesírás szakadéknak problematikáját, s emiatt a norvégban meghatározott (C) csoportba tartozhatnának (mint hosszú írott, de rövid ejtett formával rendelkező igék) – dánban viszont az (A) csoportot bővítik.

Allan Karker dán nyelvész 1997-es „Det tar sin tid” című cikkében részletesen foglalkozik a lehetséges rövid igék problematikájával. Dolgozatomban részben Karker megközelítését használom a dán igéket illetően.

Karker cikkében két csoportba osztja azon igéket, amelyek esetében a dánban kiejtésbeli rövidülésről beszélhetünk.

1. Az első csoport képviselői azok az igék, amelyek a fenti felosztás szerint a leggyakoribb, (A) csoportba tartoznak (legalább két szótagú, schwára végződő infinitív alakok), és tövük -r-re végződik.

køre, røre, bære, skære

Bár az írásmódot tekintve ezek az igék valóban két szótagúak, a dán fonológiát ismerve érthetjük, miért jöhet szóba a szavak egy szótagban történő kiejtése (és azt is, hogy a norvégban miért nem). Ennek magyarázata lentebb (5.3.) következik.

2. Karker a második csoportba sorolja azokat a további igéket, amelyek írásban szintén az (A) csoporthoz tartoznak, s bár tövük nem r-re végződik, mégis felvetik az egy szótagban történő kiejtés problematikáját. Ezen igék egy része a norvég írásban már megszilárdult rövid infinitív formaként (pl. dán *tage, have* vs. norvég *ta, ha*), másik része a – későbbiekben részletesen tárgyalandó – szabad változatok közé tartozik (pl. *bede-be, lade-la, flyve-fly*).
3. A dánban továbbá ide tartozik három segédige: a *kunne*, a *ville* és a *skulle* (a *ville* csak jelen idejű alakjában, a másik kettő emellett főnévi igenévi és múlt idejű alakjában is). Ezek a norvégban nem kérdésesek (szabályosan jelennek meg az írás tekintetében is), így a paradigmák összehasonlításában nem kapnak helyet, ám a fonológiai háttérnél (az r-tövű igékhez hasonlóan) annál inkább.

Összefoglalásképpen tehát a norvégban háromféle főnévi igenévi alakról beszélhetünk (most tekintsünk el az átmeneti csoporttól):

- a) több szótagú, schwára végződő alakok;
- b) egy szótagú, hosszú magánhangzóra végződő alakok;
- c) hosszú és rövid alakjukat szabadon változtató igék.

Dánban csak kétféle írott variánsról beszélhetünk:

- a) több szótagú, schwára végződő alakok;
- b) egy szótagú, hosszú magánhangzóra végződő alakok;

itt a beszélt nyelv alapján különíthetjük el azt a csoportot, amelyik esetében a norvégban írásban is szabad változatokról beszéltünk. Dolgozatom további részében a norvég és a dán igék e sajátos csoportját mutatom be és hasonlítom össze a két nyelvben.

4. A norvég és a dán rövid(ülő) igék

4.1. A norvég rövid igék paradigmája és nominális használata

Hogy a bevezető áttekintésben (3.1.) a norvégban miért különítettük el a (C) csoportot, miért számolhatunk egyazon ige hosszú (azaz tőmássalhangzót tartalmazó) és rövid (azaz tőmássalhangzót nem tartalmazó) alakjával, ahhoz először is meg kell vizsgálnunk az érintett igék paradigmáját és azt, hogyan jelennek meg ezek az igéből képzett névszókban. Ez fog választ adni a norvég és dán közti különbségre, s itt merül fel a hangtani fejlődés problematikája is. Utána áttekintjük, milyen tényezők befolyásolják a választást a tőmássalhangzós és a nélküli alakok között.

4.1.1. „Plusz” mássalhangzó

Abban a vonatkozásban, vajon az érintett igékről miért feltételezhető, hogy valaha csak hosszú alakban léteztek, kézenfekvő volna a korábbi (XIX. századi) szövegeket egyértelmű bizonyítéknak tekintenünk – azok azonban dán nyelven íródtak (vö. a történelmi áttekintéssel), így nem is adnak magyarázatot a norvégon belül bekövetkezett hangtani (s később helyesírási) változásokra. A norvég nyelven belüli furcsaságokat megfigyelve azonban beláthatjuk, hogy nem (csak) a dán hatás eredménye a bekövetkező rövidülés.

A vizsgált igék paradigmájában feltűnik egy „plusz” mássalhangzó, azaz egy mássalhangzó, amely sem a főnévi igenévi, sem a jelen idejű alakban nem szerepel (természetesen most ezen igék rövid alakjából indulunk ki).

A múlt idejű (preteritum) alakban csak az erős ragozású igéknél találjuk ezt a mássalhangzót, s hogy ez megjelenik-e vagy sem, az mindegyik esetben szabadon választható.

Főnévi igenév	Múlt idő (preteritum)
å gi	ga(v)
å be	ba(d)
å bli ('lesz' jelentésben)	ble(v)
å bli ('megfullad' jelentésben)	blei(v)
å dra	dro(g)

å ri	rei vagy red
å gli	glei vagy gled

Ebben az esetben a prefixummal ellátott alakoknál is szabadon választhatunk (akárcsak a fenti táblázatban): å bidra – bidro(g), å frigi – friga(v).

Kötelező azonban a mássalhangzó: å ta – tok, å foreta – foretok, å la – lot (ennek magyarázatát lásd később).

A befejezett melléknévi igenévi alakban néhol nyoma sincs a tőmássalhangzónak.

Főnévi igenév	Befejezett melléknévi igenév (perfektum partisipp)
å gi	gitt
å ta	tatt
å bli (lesz jelentésben)	blitt
å bli (megfullad jelentésben)	blitt
å dra	dratt

Más esetben megjelenik¹⁶:

Főnévi igenév	Befejezett melléknévi igenév (perfektum partisipp)
å be	bedt
å ri	ridd ¹⁷
å by	budt vagy bydd

Végül egyes esetekben a tőmássalhangzó a folyamatos melléknévi igenévi alakokban (is) kötelező jelleggel jelenik meg:

Főnévi igenév	Befejezett melléknévi igenév (perfektum partisipp)
å ta	takende

¹⁶ A magyarázat erről is alább.

¹⁷ Az alaki egyezés ellenére sem ez, sem a következő ige végződése nem a (B) csoport dentális szuffixuma, hiszen ezek nem is gyenge igék. Ezt bizonyítja az igék dán megfelelőjének paradigmája is: å ride, red, redet (nem pedig *riede és *riet); å byde, bød, budt (nem pedig *byede és *byet).

å bli (lesz jelentésben)	blivende
å bli (megfullad jelentésben)	blivende
å dra	dragende
å la	latende

Más esetben itt is választható:

Főnévi igenév	Befejezett melléknévi igenév (perfektum partisipp)
å be	be(d)ende
å kle	kle(d)ende
å tre	tre(d)ende
å by	by(d)ende
å gli	gli(d)ende ¹⁸

Az igei paradigmákat követően pedig számításba kell vennünk az igékből képzett névszókat is, ahol szintén hasonló változatosságot tapasztalhatunk.

Az -ing, -ning szuffixummal képzett főnevek esetében a mássalhangzó gyakran szabadon választható:

Főnévi igenév	Főnév
å diegi ¹⁹	diegiing, diegiving, diegivning
å inndra	inndraing, inndraging
å utebli	utebliing, utebliving
å gli	gliing, gliding

¹⁸ Sajátos példa a *gi*, amelynek folyamatos melléknévi igenévi alakja *giende*, ha azonban *givende* formában áll, akkor jelentése: ingyen, értékes vagy gyümölcsöző. Például: *Jeg har fått denne boka givende* (ezt a könyvet ajándékba kaptam), *denne boka er givende* (megéri elolvasni ezt a könyvet), *det var et givende samarbeid* (ez egy gyümölcsöző közös munka volt).

¹⁹ Az előtag illetve prefixum itt minden esetben a jelentés miatt megkívánt: pl. *gi* = ad, *dra* = húz, von; ezen igékből képzett főneveknek nem lenne értelme előtag nélkül. De pl. *diegi* = szoptat (a.m. anyatejet ad); *inndra* = bevon, elkoboz stb.

Máskor kötelező:

Főnévi igenév	Főnév
å bety	betydning
å tilbli	tilbliving
å ivareta	ivaretaking

De ezeken kívül létezik számos más névszó (összetételek is), amelyek az igék rövid alakjából (is) képződhetnek, mégis tartalmazzák a „plusz” mássalhangzót:

Főnévi igenév	Névszó
å anta	antakeligvis (sőt akár dánosan: antageligvis)
å bety	betydelig
å ri	ridder
å tre	tredemølle
å gi	begivenhet
å kle	bekledning, påkledning

4.1.2. A választást befolyásoló tényezők

Jóllehet a két formával is rendelkező igék esetében mind a nyelvtörténeti kialakulás, mind a jelentés szempontjából valójában ugyanannak az igének két formájáról van szó, nem minden esetben egyenértékű a két forma.²⁰ A csoport tagjai közül a legtöbb esetben ma már a rövid alak használatos (ha fennáll a választás lehetősége), a hosszú alak tőmássalhangzója csak bizonyos esetekben tűnik fel. Az alábbiakban áttekintjük, mely tényezők befolyásolják a választást rövid és hosszú forma között.

A szakirodalom (NRG, Språkvett²¹) szerint legfőképpen három tényező határozza meg a választást a két forma között:

1. stílus,
2. jelentés,
3. morfológiai összetétel.

²⁰ NRG

²¹ <https://www.ordnett.no/spr%C3%A5kverkt%C3%B8y/spr%C3%A5kvett.korteoglange>.

4.1.2.1. Stílus²²

Jan Engh (2001) szerint a hosszú és rövid alak közt gyakran csupán stílusbeli különbség van,²³ így – akárcsak a svédben (Karker 1976) – az ünnepélyes, fennkölt stílust jellemezheti a hosszú alakok használata (Biblia, egyházi szövegek, szépirodalom), míg a rövid alakok jelöletlen, semleges jelentéssel bírnak a stílust illetően. (Itt gondolok mind a főnévi igenévi, mind a jelen idejű és a múlt idejű alakokra.) Így formális stílusú szövegekben (Szentírás, egyházi szövegek, bizonyos szépirodalmi művek) a régebbi, azaz hosszabb alakot várhatnánk (pl. *blive, bede, ride*), míg a hétköznapi szövegekben a rövid alakot (pl. *bli, be, ri*).

Kutatásom szerint azonban a stílus a legkevésbé sem meghatározó a választásban.

Elsőként három Biblia-fordítást hasonlítottam össze: a 2011-ben, az 1978/85-ben és az 1930-ban megjelenteket.²⁴ Mind ószövetségi (pl. Mózes könyvei, Zsoltárok könyve), mind újszövetségi könyveket (pl. evangéliumok, páli levelek, Jelenések könyve) választottam, illetve figyeltem a műfaji különbözőségekre is. Ezért mind az Ószövetségből, mind az Újszövetségből prózai (pl. Teremtés könyve; evangéliumok) és lírai vagy „líraibb” (pl. zsoltárok, Izajás könyve; Jelenések könyve) műveket is választottam. Azt várhatnánk, hogy elsősorban a hosszú alakok dominálnak, ami a prózai műveket illeti (főleg az Ószövetségben, amely keletkezéséből adódóan is jóval archaikusabb nyelvezetű), a lírai művekben pedig a ritmus és a szótagszám függvényében vegyesen fordulnak elő a hosszú és rövid alakok.

A kép ezzel szemben meglepően egyszerű.

A 2011-es fordítás kizárólag a rövid alakokat használja – legyen szó ó- vagy újszövetségi írásról, prózáról vagy lírai műfajról. A hosszabb tövek (azaz amelyben megjelenik a tőmássalhangzó) még a múlt idejű alakokban (pl. lehetne *blev, gav*) vagy a folyamatos melléknévi igenévi alakokban (pl. lehetne *tredende, bedende*) sem jelennek meg. Ezzel összhangban van a ma használatos katolikus ima- és énekeskönyv, illetve a misekönyv is, amely ugyancsak a rövid igei alakokat használja (a leggyakoribb „*Könyörögjünk!*” felszólítás például: „*La oss be!*”, nem pedig „*La oss bede!*”).

Az 1978/85-ös fordítás szintén következetesen használja a rövid formákat. Mindössze három igealak múlt idejében jelenik meg a tőmássalhangzó, olyanokéban, amelyek a mai napig képezhetők a rövid főnévi igenévi alakból: *bad, gav, drog (be, gi, dra)*.²⁵ Az igeik harmadik (perfektum partisipp) alakja minden esetben rövid formában áll (*blitt, dratt, tatt, gitt* stb.).

²² Ebben a részben kizárólag a főnévi igenévi alakról és az igei paradigmáról lesz szó, a nominális használatban a stílus ugyanis nem mérvadó.

²³ <https://www.ordnett.no/spr%C3%A5kverkt%C3%B8y/spr%C3%A5kvett.korteoglange>.

²⁴ <https://www.bibel.no/Nettbibelen>.

²⁵ Sőt a 2005-ös helyesírási reformig ezek voltak a hivatalosak a bokmålban; ma már szabadon választhatók.

Az 1930-as fordításban találkozunk még a hosszú alakokkal a paradigma bizonyos helyein, ám azt kell észrevennünk, hogy ezek nem a stílus velejárói, hanem az akkor még használatban lévő formák megjelenései (vö. majd a szépirodalmi szövegekkel). Az esetek nagy többségében csak a múlt idejű alakban szerepel a tömássalhangzó (*blev, gav, bad, drog*, sőt még *slog* és *stod* is, amelyeknek csak rövid alakja létezik ma mind norvégban, mind dánban), viszont ezen igéknél stílustól, műfajtól függetlenül mindig ez szerepel, tehát nincs stílusjelölő szerepe. Ami a perfektum partisipp formákat illeti, ezek közül is csak a *dra* ige jelenik meg *draget* alakban (ettől eltekintve pl. *blitt*, nem *blivet*, *gitt*, nem *givet*). Még az olyan ritka ige is, mint a *smi(de)* 'kovácsol', rövid alakban szerepel főnévi igenévként. Az 1930-as fordítás továbbá egy érdekes megkülönböztetést tesz, de ez sem stílus-, hanem jelentésbeli (vö. 4.1.2.2.). Amikor Pál a thesszalóniki híveknek írt második levelében a testvéreket kéri valamire, a rövid alakot használja: *Vi ber eder...* 'Kérünk titeket,...'. Ám amikor arról beszél, hogy imádkoznak értük, akkor a hosszú formát használja: *beder*, illetve ezzel az alakkal kéri is a testvérek imáit: *bed!* A múlt idejű alak ebből következően szintén *bad*.²⁶

Összegzésképpen:

- a főnévi igenévi alakok mindhárom fordítás esetében rövid alakban állnak;
- a múlt idejű alakok (preteritum) hosszú (azaz tömássalhangzóra végződő) alakban állnak a két régebbi fordításban azon igék esetében, amelyeknek ez a formája még ma is megengedett, stílustól függetlenül; a legújabb fordítás rendre a tömássalhangzó nélküli formát választja;
- a befejezett melléknévi igenévi alak (perfektum partisipp) csak a *dra* ige esetében fordult elő hosszú formában (*draget*).

A használatot tehát nem befolyásolta az, hogy a szavak a leginkább formálisnak tekinthető egyházi szövegekben fordultak elő, hanem az adott időben, így ma is elterjedt (többnyire rövid) forma jelent meg a Bibliában. A minta pedig itt is azt mutatja, hogy az időben előre haladva az igék az egyre inkább redukált alak felé törekszenek, s a paradigma végül heterogén lesz a rövid alakkal. Hogy a paradigma mely helyein jelentek meg először a rövidülések, s milyen időbeli sorrendben a többi helyen, jól nyomon követhető Ibsen drámáiban (vö. lentebb).

http://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2005/Spraaknytt_3_2005/Rettskrivningsendringene/

²⁶ A 1978/85-ös fordításban a múlt idejű alak még hosszú, noha jelen időben és felszólító módban nem tesz különbséget a jelentésnek megfelelően.

Ha a Biblia mellett szépirodalmi szövegeket is nézünk, ott sem találkozunk azzal a fajta eloszlással, amit várhatnánk a stílustól.²⁷ A mai bokmål irodalom egyértelműen a rövid alakokat használja. Ha kissé visszamegyünk az időben, és megvizsgáljuk az 1907-es reform körül keletkezett írásokat, akkor is azt tapasztaljuk, hogy sokkal inkább az idő előrehaladtának tudhatjuk be a változást, mint a stíluskülönbségeknek.

Hans Jæger 1885-ös „Fra Kristiania-Bohêmen” című regényében egyes igék esetében még a hosszú, dános alakokat használja: *sige, siger; bryde sig om; Lad os!, lod sig; træde; drage, opgraget, blade*. Más igéknél már itt is a rövid alak tűnik fel: *ta, tatt, bli, gi, opgit*²⁸, *sa*, sőt egy esetben *si, ha* (de *havde*), *frembryr sig* (pedig az előbb *bryde sig om*), *klæ, klædde*. A múlt idejű alakok között itt is látjuk a *blev* és a *gav* alakokat, jóllehet a főnévi igenév már nélkülözi a tömássalhangzót. A mű esetében jól mutatja a stílusfüggetlenséget az eloszlás: a regény előszavában az író által megfogalmazott mintegy erkölcsi-filozofikus programban ugyanazon igéknek a hosszú alakját használja, amelyeknek a hosszú alakját használja a regényben (a leíró részekben és a párbeszédekben egyaránt) – pedig tudnunk kell, hogy a mű egy bohém, léha, alkoholgözös művészvilág dekadens világát és annak szereplőit ábrázolja. (Ugyanez érvényes a rövid formákra, sőt egy esetben éppen a *si* alak szerepel az előszóban a magasztosabb *sige* helyett.)

Ezzel szemben 1893-as „Syk Kjærlighet”²⁹ című művében már sokkal inkább a rövid alakokat használja: *la mig ta, forlatt, bryr, bli, ble, ta, tat, gi, git*, sőt *glie* (dán *glide* lenne, norvég *gli*). Ezeket az alakokat használja levelezésében (mármint a regényen belül), a párbeszédekben s a bírósági védőbeszédében egyaránt. Ugyanakkor itt is találunk kivételeket: épp ebben a regényben fordul elő egy esetben a *sie* főnévi igenévi alak (rövid alakban *si* lenne), valamint egy másik esetben ugyanezen ige *sae* múlt idejű alakja, amely röviden *sa* lenne.³⁰

A két Jæger-regény hangulatában, miliójében, ábrázolásában azonos (a bohém, dekadens művészvilágot mutatja be testközelből), az előbbiben mégis a hosszú, az utóbbiban a rövid

²⁷ A magyar címeket itt sem adom meg, egyrészt mert nem szükséges a téma szempontjából, másrészt mert nem mindegyikből készült magyar fordítás.

²⁸ A perfektum partisipp alakok a későbbiekben is egyes esetekben rövid t-re végződnek. Ez pusztán annak tudható be, hogy a dánban egy szó nem végződhet hosszú mássalhangzóra, s csak az 1907-es helyesírási reform változtatja meg ezt a norvégban, amikor is megengedi a hosszan ejtett mássalhangzó írásbeli jelölését is (nem meglepő módon nem tiltja meg a régebbi alakok használatát sem).

²⁹ A regény helyesírása messzemenően tükrözi a beszélt nyelvet (már a címből is látszik, amely helyesen *kjærlighet* lenne, de a néma g-t kihagyja): nemhogy az akkori dán helyesírástól, de a mai bokmáltól is radikálisan eltér, a néma hangokat legtöbb esetben nem jelöli (ez alól kivételek a hv mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő szavak, ahol bár a h néma, mégis kiírja).

³⁰ Ez nyilván a dán írást-kiejtést tükrözi: *sige* és *sagde* lenne helyesen, de kiejtésében valóban Jæger írásmódjához hasonlít.

alakot használja – stílusbeli függőségről (ha még az 1885-ös mű előszavát is hozzá vesszük) tehát aligha lehet szó.

Ha továbbmegyünk az időben, s az 1907-es reform utáni műveket nézzük, ahol az íróknak már hivatalosan is joguk volt választani (az 1907-es reform lehetőségeket adott meg, nem volt kizárólagosan preskriptív), szintén nem tapasztaljuk a stílusbeli különbséget – ám annál inkább a rövidülő tendenciát.

Knut Hamsun 1917-es „Markens grøde” című művében a leggyakoribb igéknek kizárólag rövid alakját használja a paradigma minden helyén: *si, sier, sa; bli, blit; ha, hadde, hat; brydde sig om, overta, optat, i det hele tat*.

Ezek alól csak a sokszor említett *gav* és *blev* a kivételek. Ám 1949-es, életének utolsó írásában („På gjengrodde stier”) már a *blev* helyett is *ble* alakot használ, a többi igének pedig egyértelműen megszilárdult a rövid alakja.

Szintén a korban keletkezett Sigrid Undset „Kristin Lavransdatter” című trilógiája (1920–1922), amely a középkori Norvégia történelmileg hiteles ábrázolásáért még Nobel-díjat is kapott – nyelvi megjelenítésében azonban ez is mentes az archaizáló, fennkölt hosszú alakoktól. Így itt is ilyen alakokkal találkozunk: *ha, hadde; bli, blitt; si, sa; ta, tatt, gi, gitt, blø, blødde*.

Egy szó a kivétel ez alól, amely mindig hosszú formában jelenik meg, s jelentéséből és a regény világából adódik is: *ride, red, ridende* (‘lovagol’).

Ha még távolabb visszamegyünk az időben, amikor még sem a riksmål, sem a landsmål nem rendelkezett hivatalos státusszal, akkor is érdekes eloszlást látunk a használatban, sőt nyomon követhetjük a változás menetét. Most lássunk ezért néhány példát Henrik Ibsentől, aki bár drámáit még „dán-norvég” nyelven írta, a modernizáció („elnorvégosodás”) egyes elemei már felbukkannak nála. Ő épp abban a korban írta drámáit, amikor Knud Knudsen (1856) szerint az áttérés a hosszúról a rövid formára (már perfektum partisipp alakban is) a beszélt nyelvben egyre gyakoribb – s Knudsen rámutat, hogy fokozatosan írásban is megjelenik a rövid alak.

Åse Vigdis Ystad, az Oslói Egyetem professzora, Ibsen-kutató tett közzé az egyetem honlapján egy bevezetést a „Nóra” című drámához.³¹ Ebben igen részletes leírást ad az általam is vizsgált igék használatáról.

A kutatás szerint Ibsen a gyenge igék egy szótagú formáját használja a két szótagú helyett (ilyen pl. *klæ-klæde, træ-træde, stri-stride*). Már első, 1850-ben megjelent művében, a *Catilinában* Ibsen *har*-t használ jelen időben, azonban *have*, azaz hosszú alakot főnévi

³¹ Ystad, Vigdis: Innledning til Et dukkehjem. In: http://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Du%7Cintro_background.xhtml.

igenévként. Egyetlen kivétel az 1853-as „Sancthansnatten”-ben van, az is egy színpadi leírásban: „*Han tager selv det Glas som Birk **haver** ladet staa urørt.*”

Az erős igék jó része sem kivétel ez alól a rövidülés alól: ezek jelen időben egy szótagú alakban jelennek meg, igaz, főnévi igenévi alakban még hosszú formában szerepelnek: *bede, blive, drage, give, lade, tage*.

Ibsen fokozatosan tért át az egy szótagú alakokra jelen időben: egyetlenegyszer fordul elő *tar* a „*Hærmændene paa Helgeland*” (1858) című drámában, és egyetlen *blir* a „*Svanhild*”-ben (1860). A „*Kjærlighedens Komædie*” (1862) című darabban már csupán egy *bliver* található számtalan *blir*rel szemben, sőt itt már 20 *tar* megjelenik. Későbbi műveiben is ez lesz a gyakori, de érdekes, hogy míg az instrukciókban (különösképp a színpad elrendezésére adottakban) a *bliver* gyakrabban megjelenik, addig a párbeszédekben szinte kizárólagos lesz a *blir*. Az 1867-es „*Peer Gynt*”-ben például egyetlenegyszer jelenik meg két szótagú alak az 53 *blir*rel szemben (hasonló az arány az 1866-os „*Brand*”-ban: 50 *blir* és 2 *bliver*). A két szótagú alakokat is feltehetően a ritmus indokolja, egyébként jól mutatja az élőszóbeli rövidülést.³²

Az 1869-es „*Az ifjúság szövetsége*” mutatja legtisztábban a jelen idő és a főnévi igenévi alak kettősségét: a *blive* esetében itt minden jelen idejű alak egy szótagú³³ (*blir*), minden főnévi igenév (nem csak a *blive*) két szótagú (*tage, drage, sige* stb.).

A főnévi igenévi alakokat illetően azonban még az 1877-es „*A társadalom támaszai*”-ban is a két szótagú kizárólagos: 46 *blive*, 40 *have*, 19 *tage*, 6 *give*, 2 *drage*, 1 *bede*. A jelen idejű alakok érdekes eloszlást mutatnak, mert hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban (s amint alább a harmadik és negyedik sorból kiszámolható, még csak nem is a gyakoriság a döntő tényező az egy szótagú használat javára).

23 <i>blir</i>	4 <i>bliver</i>
5 <i>gir</i>	4 <i>giver</i>
2 <i>lar</i>	8 <i>lader</i>
3 <i>tar</i>	14 <i>tager</i>
0 <i>ber</i>	2 <i>beder</i>

³² A stílus mint befolyásoló tényező egyetlen drámában mutatkozik meg, az 1864-es „*Kongs-Emnerne*” címűben, amely bár a korábban említettek után keletkezett, szinte kizárólag két szótagú formákat találunk (kivétel a *blive* esete, mert 14 *bliver* áll szemben 11 *blir*rel). Ystad szerint ez annak köszönhető, hogy a téma (középpontban a XIII. századi IV. Håkon királlyal) a vikingkori sagák nyomait hordozza magán.

³³ Kivételt csak az összetételek képeznek: *vedbliver* – vö. 4.1.2.3.

Az 1879-es „*Nóra*” nemcsak témájában és ezért irodalmi szempontból jelent áttörést, de jelen nyelvészeti vizsgálat szempontjából is. A főnévi igenevek hosszú formájúak, de egy jelentős újítás, hogy Ibsen néhány esetben aposztrófot használ³⁴:

9 *blive* 7 *bli'e*
6 *give* 2 *gi'e*
42 *have* 11 *ha'e*

Sőt egyes esetekben jelen időben sem az egy szótagú, hanem az aposztrófos két szótagú alakot részesíti előnyben.

30 <i>blir</i>		1 <i>bliver</i> (az instrukciókban)
6 <i>tar</i>		25 <i>tager</i>
2 <i>gier</i>	1 <i>gi'er</i>	1 <i>giver</i>
5 <i>lar</i>		2 <i>lader</i>
0 <i>drar</i>		2 <i>drager</i>
1 <i>ber</i>	3 <i>be'er</i> , 4 <i>beer</i>	4 <i>beder</i>

A jelen idő és a főnévi igenévi alakok mellett a befejezett melléknévi igenév használatában csak elhanyagolható esetben találkozunk rövidült alakokkal, mert a rövidülés a paradigma azon helyén akkoriban javában zajlott, kicsit sem szilárdult meg (vö. fentebb Knudsen 1856).

Amit mindebből megállapíthatunk:

- a hosszúról a rövid formára való átmenet hosszú és a XIX. században még javában zajló folyamat;
- a választást befolyásolja számos tényező (a szereplő lélekállapota, nüánsznyi jelentéskülönbségek), de nem állapítható meg következetesség;
- a kronológia tekintetében: először és gyakrabban jelen időben jelentek meg az egy szótagú formák, aztán főnévi igenévként, végül a perfektum partisipp alakban is.

Amit mindenképp láthatunk, hogy Ibsen észrevette és reagált is a korban éppen zajló nyelvi változásokra, ami azonban nem volt teljesen egyértelmű: egyes alakokat elkezdett korán használni, majd elhagyta őket, végül ismét visszahozta (pl. 1862: gyakoribb a *tar*, 1877-ben és 1879-ben a *tager*), mintegy kísérletezett az igékkel.

³⁴ Lehetséges, hogy hatással volt rá Knudsen, aki szintén ekkor kezdi el műveiben használni az aposztrófot ugyanilyen funkcióval (https://nbl.snl.no/Knud_Knudsen_-_1).

A stílusréteg azonban az Ibsen-drámákban sem befolyásolja a választást hosszú és rövid alakok között. Sokkal inkább az időbeni előrehaladás az, ami utat mutathat, még ha oly bizonytalan csapásiránnyal is.

4.1.2.2. Jelentésbeli különbségek

A vizsgált igék esetében bár történeti szempontból egyazon igealak két formájáról van szó, az NRG szerint a két alak közt esetenként jelentésbeli különbség is van (ennek magyarázatát azonban nem adja meg).

Egyes esetekben a főnévi igenévi alak már magában hordozza a jelentéskülönbséget:

<i>fø</i> – etet, táplál	<i>føde</i> – szül, világra hoz
<i>li</i> – telik (idő), végéhez közeledik	<i>lide</i> – szenved
<i>la</i> – hagy, enged; a felszólító mód első személyű segédigéje (<i>la meg, la oss</i>)	<i>late</i> – úgy tesz, mintha
<i>ty</i> – igénybe vesz	<i>tyde</i> – értelmez; arra utal, hogy

Más esetben, amikor a főnévi igenevek jelentése közt nincs különbség, a paradigma egyes tagjait csak egyik vagy másik értelemben lehet használni:

<i>ble/blev</i> – lett, vált valamivé; maradt	<i>bleiv/blev</i> – megfulladt.
---	---------------------------------

A dánnal szemben itt előnyös, hogy a forma egyértelműen megmutatja jelentéskülönbséget (vö. 4.2.2.2.):

Han ble stående og se Berit fø sitt barn. Csak állt és nézte, ahogyan Berit megeteti gyermekét.

Han ble stående og se Berit føde sitt barn. Csak állt és nézte, ahogyan Berit megszüli gyermekét.

Kétségtelenül ezen igepárok alkotják a legkisebb csoportot.

4.1.2.3. Morfológiai és szintaktikai tényezők

Bár az előbbiekből kitűnhetett, hogy a norvég nyelv nagyon sokszor megengedő, s a nyelvhasználóra bízta a választást, egyes esetekben azért itt is megfogalmazhatunk kizárólagosan (vagy „erősebben”) érvényes szabályt.

Bizonyos esetekben morfológiai-szintaktikai szabályok határozzák meg, hogy a rövid vagy a hosszú alakot *kell-e* használni (legyen szó igéről vagy igékből képzett névszóról). Itt a *la/late* páros lehet az egyik iskolapélda, amelynek használatát az alábbi mondatokban figyelhetjük meg:

Mora mi lar meg spise hva jeg vil. Az édesanyám megengedi, hogy bármit egyek, amit akarok.

Han later som ingenting. Úgy tesz (viselkedik), mintha mi se történt volna.

Vi innlater oss ikke med tyskere. Nincs kapcsolatunk a németekkel.

Míg az első kettő esetben a jelentéskülönbség indokolja a választást (vö. 4.1.2.2.), addig a harmadik mondatban az *inn-* prefixum kötelezővé teszi a hosszú alak használatát (**innla* nem létezik).³⁵ Ez érvényes a *la/late* összes alakjára: *tillate, innlate, forlate, løslate*.

A *Bokmålsordboka* csak a rövid alakot adja meg az alábbiaknál: *vedbli, forbli; tilby, påby; tilbe; tilgi; bety* – így ezeknél csak a rövid alakú ige helyes.

A névszókat vizsgálva például a *flydyktig – flygedyktig* páros bármelyik tagja helyes, de csak *flygeblad* és *flygehud* létezik, **flyblad* és **flyhud* nem.³⁶

Előfordul az is, hogy az alaktani szabály egy előbbiektől eltérő aspektusa érvényes: egy-egy ige formái között az az eltérés, hogy nem mindegyik szerepelhet ugyanabban az igenemben, például visszaható igeiként csak *by seg*, nem pedig **byde seg*.

4.2. A dán rövid(ülő) igék paradigmája és nominális használata, eltérések a norvéghoz képest

Ha csupán a dán írott nyelvet vennénk alapul a vizsgálatban, korántsem lenne olyan összetett az igék és a belőlük képzett szavak rendszere, mint a fentebb nevezett norvég igék kapcsán (4.1.1.). Ahogy az áttekintésben láthattuk, dánban csak kétféle főnévi igenévi forma létezik, s egyazon igenék vagy csak hosszú, vagy csak rövid formája létezik. Így azon igék

³⁵ A példák innen: <https://www.ordnett.no/spr%C3%A5kverkt%C3%B8y/spr%C3%A5kvett>.

³⁶ Példák innen: NRG.

tómássalhangzója, amelyek csak hosszú formában léteznek, természetesen megjelenik a paradigma minden helyén, valamint az igéből képzett más szavakban is:

*at*³⁷ *tage, tager, tog, taget, tagende, tag!* (norvég: csak *tok* és *takende*) ('vesz', illetve számos esetben az angol 'take' megfelelője)

at bidrage, bidrager, bidrog, bidraget, bidragende, bidrag! (norvég: csak *bidrog* opcionálisan g-vel a végén, *bidragende*) ('hozzájárul')

at betyde – betydelig (norvég: *å bety – betydelig*) ('jelent' – 'jelentős')

„Plusz” mássalhangzóról itt tehát nincs szó. Ami azonban a beszélt nyelvet illeti, hasonlóan összetett a kép, mint a norvég esetében. Karker (1997) és Ács (1996) is kiemeli, hogy a dán beszéd meglehetősen messze került az írott szövegtől, így az írás nem tükrözi a beszélt nyelvi formákat. Azaz hiába szerepel mássalhangzó sok ige tövében, az a hétköznapi beszédben már egyáltalán nem hangzik (Karker 1997). Így a norvég „plusz” mássalhangzó helyett most – paradox módon – mintegy „mínusz” mássalhangzó „meglétével” kell számolnunk.

A norvéghoz hasonló befolyásoló tényezőket dánban is vizsgálhatunk – előtte azonban ejtsünk szót ezen igék kiejtéséről, mert anélkül nehéz belátni a probléma forrását.³⁸

4.2.1. „Mínusz” mássalhangzó

A korábbi áttekintésből (3.2.) tudhatjuk, hogy a vizsgált igék három csoportba oszthatók:

1. Jórészt abból a csoportból kerülnek ki, amelyek norvégban egy hosszú és egy rövid alakkal is rendelkeznek: *flyve, bede, lade, blive, lide, rede* stb.
2. Egy részük (Karker szerint jóval kisebb ez a csoport) az r-tövű főnévi igenevek: *røre, skære, køre* stb.
3. Idetartozik továbbá három segédige is: *kunne* 'tud, képes', *skulle* 'kell, jövő idő segédigéje'; *ville* 'akar, jövő idő segédigéje'.

Az első csoportba tartozó igék főnévi igenévi és jelen idejű alakban általánosan egy szótagban, a tómássalhangzó kihagyásával realizálódnak a hétköznapi beszédben (Karker 1997).

³⁷ Az *at* a dánban a főnévi igenév jelölője (megegyezik a norvég *å*-val), vö. angol *to*, német *zu*.

³⁸ A kiejtés szempontjából minden esetben a „Den Danske Ordbog” (<http://ordnet.dk/ddo>) fonetikus átírását és hangfelvételeit veszem alapul, valamint adott esetben Karkerre hivatkozom. A „Den Danske Ordbog” a „Bokmålsordboka” megfelelője, ami a modern dán nyelvet illeti (továbbá fonetikus átírást is közöl).

Íráskép	Kiejtés
tage, tager	['tæʔ] vagy ['ta], illetve ['taʔ]
blive, bliver	['bli:ə] és ['bliʔ]
give, giver	['giʔ] vagy ['gi], illetve ['giʔ]
bede, beder	['beʔ] és [beʔɐ]
klæde, klæder	['klɛʔ] és ['klɛʔɐ]
rede, reder	['ɾɛʔ] és ['ɾɛʔ ɐ] ³⁹

Ami az erős igék befejezett melléknévi igenévi formáját illeti, Karker (1997) szerint – bár a tőmassalhangzó ott sem hallatszik a kiejtésben – azok továbbra is két szótagban realizálódnak.⁴⁰ Gyenge igék esetében ez az alak a szabály szerint egy szótagú: *klæde* – *klædt* 'öltözködik' (vö. az áttekintésben a norvég igék [A] csoportjának második ragozási osztályával).

A második csoport *r* tőmassalhangzója sem a paradigmában, sem az igéből képzett névszókban nem realizálódik mássalhangzóként, mindig csak annak félmagánhangzó-szerű allofónja hangzik (sok esetben összeolvadva és meghosszabbítva az előtte álló magánhangzót⁴¹).

bære ['bɛ:ʌ], *bar* ['baʔ], *båret* ['bɔ:ɾð] 'cipel, hord'

køre ['kø:ʌ], *kørte* ['køɾdə], *kørt* ['køɾʔd] '(járművet) vezet'

overbærende ['ɔwʌ, bɛʔʌnə] 'elnéző; fölényes'

afskæringsblomst ['aw, sgɛʔɛɪs, blʌmʔsd] 'vágott virág'

A dán fonológiát ismerve ez a kiejtésbeli megvalósulás nem meglepő, részletesen lásd 5.3.

A harmadik csoportot alkotó segédigék közül a *kunne* 'tud, képes' és a *skulle* 'kell; jövő idő segédigéje' mind főnévi igenévi (illetve múlt idejű⁴²), mind jelen idejű alakban lerövidül, a *ville* 'akar; jövő idő segédigéje' Karker (1997) szerint csak jelen időben.

³⁹ Egyes jelen idejű alakok kiejtésében megjelenő [ɐ] félmagánhangzóval kapcsolatban lásd az *r* allofónjairól szóló részt (5.3.).

⁴⁰ Vö. Knudsen (1856) és Ystad: a norvégban is a perfektum partisipp alakok jelentek meg legkésőbb egy szótagú formában.

⁴¹ A fonetikai átírásban nem szerepel a hosszabbítás [:] jele ott, ahol a dán glottális zár (stød) [ʔ] jele áll, e magánhangzók ugyanis minden esetben hosszúak (Grønnum 2007).

⁴² Ezen ún. preterito-presens igék különlegessége, hogy főnévi igenévi és múlt idejű (preteritum) alakjaik megegyeznek: *kunne*, *skulle*, *ville*.

kunne ['ku], *kan* ['ka]

skulle ['sgu], *skal* ['sga]

ville ['vilə], *vil* ['ve]

A „Den Danske Ordbog” paradox módon bár megadja a hosszú kiejtést is, ugyanakkor feltünteteti az írásban is rövidített, aposztrófós alakokat (a helyesírással kapcsolatban vö. 4.2.3.). Most, hogy a kiejtés problematikájával tisztában vagyunk, vizsgáljuk meg ugyanazon szempontok szerint ezen igéket, amelyek szerint a norvégban is bizonyos eltérések mutatkoztak a rövid és a hosszú forma használatában. Ebben a vizsgálatban természetesen az r-tövű igék nem vesznek részt, mivel azoknak csak tőmássalhangzó nélkül ejtett alakja létezik.

4.2.2. A választást befolyásoló tényezők

4.2.2.1. Stílus

Karker (1997) szerint a dánban a vizsgált igék főnévi igenévi és jelen idejű alakja élőszóban már megszilárdult mint rövid alak (s ha ez az 1970-es években így volt, mennyivel inkább igaz a mai használatra – vö. Gósy 2008), így ma a stílusnak befolyásoló tényezője nincs.

Állítását támasztja alá, ha meghallgatjuk Margit dán királynő 2017-es újévi beszédét,⁴³ amelyben kivétel nélkül az érintett igék (a segédigéket is beleértve) rövid alakját használja. Nehéz elképzelni ennél formálisabb és ünnepélyesebb dán nyelvet – mégsem tapasztaljuk a hosszú alakok meglétét. A kiejtés minden esetben a fentebb leírtak szerint alakul.

Ebben bizonyára szerepe van a beszédtempó növekedésének is: ahogy Gósy (2008) írta, a beszédtempó általánosságban rendkívül felgyorsult az elmúlt évtizedekben. Ez különösen igaz a dánokra, akik jóval gyorsabban beszélnek, mint északibb nyelvrokonaik (Hilton, Gooskens, Schüppert 2011) – s ez alól még a királynő sem lehet kivétel.

A mai dán esetében tehát kizárhatjuk, hogy a stílusnak döntő szerepe lenne a hosszú és rövid formák közti választásban.

4.2.2.2. Jelentésbeli különbségek

Dánban is meglehetősen kevés az olyan ige, amelynek hosszan és röviden ejtett alakja közt jelentésbeli eltérés lenne, de akad néhány – nem is ritkán előforduló – példa.

⁴³ <https://www.youtube.com/watch?v=1hpjja3udQA> – elhangzott 2016. december 31-én a DR1 műsorán.

1. *lide*

Hosszú alakjában jelentései egybeesnek a két norvég formával: 'szerved', illetve 'időben közelít valamihez'.

Karker (1997) szerint azonban az igét szinte kizárólag főnévi igenévi alakban használják a *kunne* segédigével együtt, ekkor jelentése 'szeret, kedvel' (ez a használat jelentéséből következően igen gyakori). Ebben az esetben kiejtése rövid, azaz ['li'] vagy [li].

Hasonló jelentésben használva, de a jelen idejű alakban segédige nélkül és hosszan ejtve ironikus-ünnepélyes jelentése van, pl. *Jeg lider ikke øllebrød*. 'Nem állhatom az øllebrød-t (dán étel).'

2. *lade*

A hosszú, illetve rövid formában ejtett *lade* jelentése megegyezik a norvég *late*, illetve *la* jelentésével.

Han lader [læ'ðə] som ingenting. *Úgy tesz, mintha mi sem történt volna.*

Min mor lader ['la] mig spise, som jeg vil. *Az édesanyám megengedi, hogy bármit egyek, amit akarok.*

3. *rede*

Karker (1997) szerint a hosszú alak ejtése az általános (ilyenkor jelentése 'fésülködik; elrendez'), de 'beveti az ágyat' értelemben történő használatkor a rövid alak a megszokott:

Hun går og reder ['rɛʔ] sengen. *Megy, és beveti az ágyat.*

Előfordul azonban az előbbiek inverze is, azaz amikor a két alak mindkét jelentésben ugyanúgy hangzik – s ez ugyancsak okot adhat az értetlenségre:

Han så Lise føde sit barn. *Lise-t nézte, amint éppen eteti/megszüli gyermekét.*

4.2.2.3. Morfológiai és szintaktikai tényezők

Karker (1997) szerint a vizsgálat tárgyát képező igék prefixummal ellátott alakjai ugyanúgy röviden hangoznak a beszédben, mint azok prefixum nélküli formái (példáiban írásban is a kiejtést követi):

*Hun ligefrem **tilber** ham.*

***Overgir** du dig?*

*Hvornår **overtar** hun ledelsen?*

A norvéghoz hasonlóan itt is egyetlen kivétel van csupán: a *lade* összetett alakjai, ahol kiejtésben mindig a hosszú alak hallatszik: *inlade* 'beenged', *undlade* 'kihagy', *efterlade* 'hátrahagy', *forlade* 'megbocsát' – a kiejtés mindegyikben [-,læʔðə].

Ami az igékből képzett névszókat illeti, dánban természetesen kötelezően megjelenik a tőmássalhangzó az írásban – és ez alkalommal a kiejtésben is hallatszik (Karker 1997).

antageligvis [an'tæ'jəli'vi's]

begivenhed [be'gi'vən,heðʔ]

påklædning ['pʌ,kleð'neŋ]

inddragning ['en,dʁɑ:w'neŋ]

4.2.3. A helyesírás kérdése a dánban

A fentiek fényében érthető, hogy Karker (1997) felveti a helyesírás megváltoztatását ezen igék kapcsán (s itt utal a norvég – és egyes esetekben a svéd – megfelelőkre is). Megnevez olyan írókat is (Otto Jespersen, Harald Herdal, Soya, Piet Hein, Palle Lauring, Hans Lyngby Jepsen, Anders Bodelsen), akik műveikben a rövid alakokat használják,⁴⁴ továbbá megjegyzi, hogy a televízió-feliratokban, reklámokban egyre inkább fel-felbukkannak a rövidebb alakok. Itt is találkozunk viszont az Ibsentől ismerős bizonytalansággal: Anders Bodelsen például szinte közvetlenül egymás mellett használja mindkét alakot „Mørklægning” (1988) című regényében: „*Det er en lille verden med en masse jalousi. De lever hurtigt og **bliver** hurtigt vrede på hinanden. Men de **blir** også hurtigt gode venner igen.*”

A lírai művekben persze érhető, ha a ritmus úgy kívánja, akkor a rövid alak jelenik meg. Otto Steen Due 1996-os „Aeneis”-fordításában is ez indokolja a különböző előfordulást:

607. sor: *nægt du blot ikke at følge de gode råd*

*som hun **gir** dig;*

704. sor: *Jeg **giver** efter, min søn, og følger dig*

gerne på rejsen.

⁴⁴ Az alább következő példák mind Karkertől (1997) valók.

Sőt már jóval korábban Poul Henningsen (1894–1967) – ha nem is teljesen következetesen, s nem minden esetben a rím, a ritmus vagy a szótagszám miatt – használja a rövid írott alakot is (akár aposztróffal, akár anélkül):

de gælder kun den svimle stund
det netop er kysset fra dig jeg **ka' li'**
[...]
Sel' når skib på skib går ned
og land på land bliver slettet ud
handler man af ærlighed
og **ber** til hver sin gud.
[...]
Glad ved hver en venlighed
men uden tro, at det **bli'r** ved
[...]
når bare vi kæmper for det, vi **ka' li'**
Den som holder sjælen rank, kan aldrig blive træl
[...]
at drømmen om frihed **bli'r** aldrig forbi.
(Man binder os på mund og hånd, 1940)

Henningsen 1952-ben javasolta is a helyesírás megváltoztatását, mert szerinte a hosszú alakok csak az előkelő neveltetésben részesültek „rögeszméje”, holott mindenki tudja, melyik szó hogyan hangzik: „A jó eredményekkel végzett úri népek képtelenek tart írni a tager helyett anélkül, hogy ne tennének egy kis vonást közé: ta'r; hogy az emberek lássák, szüleik nem spóroltak az iskoláztatás költségein. Teljességgel bizonyosan tar és gir és blir hangzik, de mostanában, úgy tűnik, a műveltség abban áll, hogy az ember tudja, ezeket teljesen másképp betűzik.”

Azóta bizonyos felületeken általánossá vált az aposztrófos használat. Dán hirdetésekben (plakátokon, újságcímlapon) rendre a *ta'*, *bli'*, *si'* alakok jelennek meg felszólító módban. Sőt ma már a „Den Danske Ordbog” is megadja a szabályos alakok mellett azok „kiejtést utánzó” írásmódját: *gi'*, *gi'r*; *ta'*, *ta'r*; *la'*, *la'r*; *bli'*, *bli'r*; *klæ'r*; *ku'*, *ka'*; *sku'*, *ska'*.

Amint láthatjuk, a dán kiejtésben és helyesírásban épp az változás zajlik, ami Norvégiában a XIX. században már lezajlott. Kezdetben (a múlt század közepén) még egy-egy író használatán belül is bizonytalanság volt megfigyelhető (akárcsak korábban Ibsennél), bizonyos fórumokon és persze a köznyelvben viszont mára már a rövidült forma vált általánossá – olyannyira, hogy a helyesírási tanácsadó is megengedi az aposztrófos írásmódot. A dán helyesírás kérdéskörét ennél részletesebben azonban dolgozatom nem tárgyalja.

Most, hogy a norvég és dán igei rendszerrel, különösen annak egy sajátos csoportjával megismerkedtünk, nézzünk „a színpalak mögé”. Milyen összefüggés lehet a dán „mínusz” és a norvég „plusz” mássalhangzó között? Mi dönti el, hogy a tőhangzó megjelenik-e a paradigmában vagy az igéből képzett névszókban? Milyen utat jártak be ezek az igék fejlődésük során, míg ilyen nagymértékben lerövidültek? Adhatunk-e olyan magyarázatot, amely mindkét nyelvre érvényes lesz, avagy a közeli történelmi és nyelvrokonság ellenére is eltérő folyamatok játszódtak le a két nyelvben?

5. A norvég és a dán rövid igék kialakulása

Amint megfigyelhettük, a vizsgálat tárgyát képező igék főnévi igenévi alakja vagy -ve, vagy -ge, vagy -de szótagra végződött, azaz a schwa előtti tőmássalhangzó v, g vagy d volt. A dánban ez kiegészült az r-tővű igékkel, valamint a három segédigével.

Ennek a ténynek, azaz hogy a rövidülésben nem véletlenszerűen kiválasztott alakok voltak érintettek, már árulkodónak kell lennie, s fel kell tennünk a kérdést: miért pont ezek és nem mások? Ha a gazdaságosság által vezérelt rövidülés fonetikai természetű, a hangképző szervekkel, illetve azok működésben spórolható energiával van összefüggésben, akkor miért nem vesz részt benne minden hangsúlytalan szótaggal záródó ige, függetlenül a tőmássalhangzó minőségétől?⁴⁵

Tudnunk kell továbbá, hogy számos olyan ige létezik a skandináv nyelvekben a vizsgáltakon kívül, amelyek főnévi igenévi alakban ugyanúgy -ve, -ge vagy -de végződéssel rendelkeznek, mégsem érintettek a rövidülésben. A magyarázatoknál épp ezért olyan igéket fogok ellenpéldaként hozni, amelyek ugyanolyan struktúrával rendelkeznek, mint a problémás igék, azaz posztvokális helyzetben áll a -ve, -ge, -de végződés, mégsem rövidültek. Minden esetben a norrøn, azaz az óészaki nyelvállapotból (IX-XIV. század) fogok kiindulni, és a megfigyelhető változások szerint állítom fel a szabályokat – ahol pedig attól eltérést tapasztalunk, minden esetben magyarázom.

Az elemzés végén láthatjuk, hogy a rövidülés a legtöbb esetben fonológiai megalapozottságú, s azt nyelvspecifikus tényezők befolyásolják a két nyelv esetében, ám van, hogy a fonológia pusztán bázisa a rövidülésnek, s hogy az végbemegy-e vagy sem, azt egyéb tényezők is befolyásolják. (A jelentést továbbra is csak ott adom meg, ahol szükséges a megértéshez.)

⁴⁵ Tulajdonképpen érinthetné minden igét, hiszen azok – ha nem kapcsolódik hozzájuk prefixum (*for-*, *be-*, *op-* stb.) vagy más előtag (pl. *tilbakeholde*) – norvégban és dánban is két szótagúak, s hangsúlytalan szótaggal zárulnak.

5.1. A dán igék rövidülésének fonológiai háttere

Ahhoz, hogy a dánban végbement/végbemenő rövidülési tendenciákkal tisztában legyünk, mindenképpen meg kell ismerkednünk azon jelenségek egy részével, amelyek a dán fonológiai szempontból leválasztották a norvégtól. Ezen folyamatok egy része a XII-XIII. században (a norrøn nyelvállapot második felében) mentek végbe (helyesebben – amint látni fogjuk – akkor kezdődtek, s ma is tartanak).

Ezek közül számunkra először a proto-skandináv nyelvállapotban (Kr. u. 200-550) meglevő p, t és k zárhangok lenizációja a legfontosabb.

Ács (1996: 25sk.) szerint, aki Skautrupra (1968) hivatkozik, „a zöngétlen zárhangok posztvokális helyzetben zöngésedtek, majd a b, d, g tovább lenizálódott spirantizációval” (ez a kétlépcsős folyamat a zárhanggyengülés elnevezést kapta a dán nyelvtörténetben). Folytatja: „A zárhanggyengülésre rákövetkező, illetve részben párhuzamosan lejátszódó spiránsgyengülés következtében a zöngés spiránsokból: [β, ð, γ] félmagánhangzók lettek: [u, i]. [...] Skautrup szerint ezek a hangváltozások legkésőbb a 14. század végére végbementek.”

A fent leírt folyamat egyik következménye a dánban ma tapasztalható *'Consonant Gradation'* jelensége (Ács fokváltozásnak nevezi). Dánban többek között az érintett mássalhangzók másként realizálódnak szótagkezdő és szótagzáró helyzetben – számunkra a legjelentősebb most a *d* és a *g* allofónjai. Szótagzáró helyzetben ezek ugyanis félmagánhangzóként: [ð,⁴⁶ γ] realizálódnak. Sőt a *g* esetében már egy csaknem lezárult vokalizációs folyamattal van dolgunk: e helyett a hang helyett a *g* fonéma posztvokális helyzetben [u]-ként vagy [i]-ként realizálódik, nevezetesen „[u] lesz veláris magánhangzó és /r/ után, illetve [i] hosszú palatális magánhangzó után” (Ács 1996: 41). Ács szerint a [γ] már csak idősebb emberek nyelvében fordul elő, s a folyamat nem zárult le teljesen – az értekezés óta azonban eltelt 20 év, s mivel a dán ma a legdinamikusabban fejlődő nyelv a skandináv területen (Ács 1996: 41), jó okunk van feltételezni, hogy a félmagánhangzók a beszélők nagy részénél lekoptak. Így a *g* tövű igék rövidülése tisztán fonológiai alapokon is megállna (részletesen lásd 5.2.3.).

A [ð] hang gyengülése még nem jutott el arra a fokra, mint a [γ], redukciója a mai napig tart, így itt is figyelembe veszünk más tényezőket is.

A norvégbán végbement rövidülési tendenciák jóval bizonytalanabb fonológiai alapokon állnak. A norvégra nem érvényes sem a zárhanggyengülés, sem a spiránsgyengülés, sem a

⁴⁶ Fontos tudnunk, hogy a [ð] karakter nem fedi le teljesen a dán hangot, itt nem ugyanarról van szó, amit az angol <th> kapcsolattal jelöl, az izlandi pedig továbbra is ð-vel. Azoknál jóval nyíltabb hang a dán „lágý d” (csak az alsó fogsor és a nyelv vesz részt a képzésében), amelynek saját IPA-karaktere nincs (Grønnum 2007).

fokváltozás jelensége. A norvég jelenségek sok esetben a fentiek értelmében fonetikailag nem indokoltak, így további faktorok figyelembe vételére lesz szükségünk.

Lássuk most egyenként a csoportokat. Először mindig a dán, utána a norvég igék fejlődésének bemutatása következik.

5.2. A norvég és a dán igék rövidülésének folyamata

5.2.1. d-tövű igék

A rövidülésben résztvevő igék legnagyobb része d tőmássalhangzóval rendelkezik: *bede, ride, byde, råde, føde, glide* stb.

Vessük össze ezen alakokat norrøn formáikkal:

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
<i>biðja</i>	<i>bede</i> ['beʔ] vagy ['be:ðə]	<i>be(de)</i>
<i>riða</i>	<i>ride</i> ['ri:ðə]	<i>ri(de)</i>
<i>ráða</i>	<i>råde</i> ['rɔ:ðə]	<i>rå(de)</i>
<i>fóða</i>	<i>føde</i> ['fø:ðə]	<i>fø(de)</i>
<i>srtíða</i>	<i>stride</i> ['sdri:ðə]	<i>stri(de)</i>

A látható szabály szerint tehát ahol a norrøn nyelvállapotban az igeőben ð⁴⁷ szerepelt, ott a mai dán megfelelő írásban megőrizte d formájában (kiejtésben tovább gyengült, lásd 5.1.), míg a norvég igék nagy részéből törlődött.

A dán tekintetében az erős ragozású *bede* ige esetében a szó jelentését kell tekintenünk a rövidülés okozójának: a *bede* ige jelentése 'kér', illetve 'imádkozik'. 'Imádkozik' értelemben sokáig megőrizte két szótagú formáját (vö. német *beten*), ahogyan írásban még a norvégban is sokáig megvolt ebben az értelemben (az 1930-as Biblia-fordításban is ebben az alakban jelenik meg; lásd 4.1.2.1.). A köznapi 'kér' értelem hatására meghonosult rövid forma azonban átvette a helyét a vallásos szóhasználatban is.

A norvég tekintetében a d kiesése összhangban van Knudsen (1856) leírásával. Ő Ivar Aasent (1848), a nynorsk megalkotóját idézi (aki részletesen feltérképezte Norvégia nyelvjárásait a XIX. században): szerinte a ð hang nem található meg a norvég dialektusokban, kivéve Nordfjorban és Søndmørben. Ha a d fonéma szókezdő helyzetben áll, annak általános (zöngés zárhang) megvalósulását ejtik, ha azonban posztvokális helyzetben vagy két magánhangzó

⁴⁷ Ennek a fonémának fonetikus jelét használjuk a norrøn írásban, s az mind a mai napig megtalálható az izlandi nyelvben, amely nem sokat változott a norrøn állapot óta. A dánban azonban mást jelent.

között áll, illetve ha egy n vagy egy j következik utána (pl. *gledje, lodne*), akkor hasonlóképp ejtik, mint a dán „lágý d”-t, és „kétségtelenül ugyanúgy, mint az izlandi ð-t”.⁴⁸ A többi dialektusban azonban ez a kiejtés ismeretlen. Aasen (1848) hozzáfűzi: abban a kevés esetben, ahol megjelenik a d, ott a szokásos kiejtést használják, a legtöbb esetben azonban teljesen kiesik (posztvokális és intravokális helyzetben).⁴⁹

A d eltűnését a norvégból jól mutatja néhány olyan ige, amelynek ma már csak rövid alakja létezik a norvégban, míg a dánban még megőrződött a hosszú forma (ejtésben is):

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
gniðja	gnide	gni
smiða	smide	smi
vriða	vride	vri
svíða	svide	svi ⁵⁰

A -de-tövű igék esetében – a teljesség kedvéért, valamint a szabály megerősítésének érdekében – szót kell ejtenünk olyan igékről is, amelyek a dán szemet megcsalhatják, s a norvég forma ismeretében azt sugallhatják, hogy kihúzzák magukat a szabály alól. Olyan igékről van szó, amelyek dánban -de végződést kapnak, norvégban viszont -te végződést (azaz a zöngétlen megfelelőt). Ilyen párokat alkotnak például: (dán-norvég) *lede-lete, hede-hete, fede-fete*.

Norrøn megfelelőik ismeretében azonban rájöhethetünk, mi hibádzik:

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
leita	lede	lete
heite	hede	hete
feite	fede	fete
hlite	lide	lite

⁴⁸ Leírása szerint erősebb aspirációval és sokkal gyengébb „nyelvcsapással”.

⁴⁹ Norvégban ráadásul nem csak az igéket érinti ez a változás. Nem hangzik a d: *sted* ’hely’, *god* ’jó’, *tida* ’az idő’ stb.

⁵⁰ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a nynorskban, amelynek megalkotásakor Aasen sok esetben épp a norrøn alakból indult ki, ezeknek létezik hosszú alakja is (*gnide, smide* stb.).

Hogy a dán megfelelőkben miért szerepel mégis *d*, az helyesírási hagyományokkal magyarázható, s Ács (1996: 47skk.) részletesen körüljárja az ún. tenuis-media problematikát – ám dolgozatomnak ez nem témája, mert a rövidülés kérdéskörébe nem tartozik.

A *d*-töví igék esetében tehát olyan folyamatról van szó, amely a norvégban következetesen lezajlott, s mintegy kihagyta azt a lépést, amelyet a dán most él át: a norrøn *ð* a norvégban nem gyengült tovább, hanem azonnal kiesett, amíg a dán ezt a hangot megtartotta, s gyengülése mind a mai napig tart. Kiejtésbeli eltűnése pedig a kivételes *bede* igében annak jelentésével és használatával lehet összefüggésben.

5.2.2. *v*-töví igék

Az érintett igéknek csak kisebb része kerül ki ebből a csoportból (Nübling 2000): *ha(ve)*, *gi(ve)*, *bli(ve)*, *fly(ve)*, ezzel szemben találunk számos olyan igét mindkét nyelvben, amelyek bár ugyanolyan felépítésűek, a rövidülés nem játszódtott le náluk: *rive*, *skrive*, *leve*, *kreve* (dán *kræve*), *tive*, *drive*, *røve* stb.

Rendkívül problémás tehát mindkét nyelv esetében a fonológiából kiindulni. Nübling (2000) szerint a *v* hang nem tartozik a kiesésre hajlamos mássalhangzók közé. S bár a dánban sok esetben félmagánhangzóvá ([ɥ]) fejlődött, az alábbi igék ezt megőrizni látszanak réshang jellegében.

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
rífa	rive ['ʀi:və]	rive
skrífa	skrive ['sgʀi:və]	skrive
lífa	leve ['le:və]	leve
reyfa	røve ['ʀœ:və]	røve
<i>hafa</i>	<i>have</i> ['ha] vagy ['hæʔ]	<i>ha</i>
<i>gefa</i>	<i>give</i> ['giʔ] vagy ['gi]	<i>gi</i>

A táblázat jól mutatja a korábbi és a mai alakok megfelelését: ahol a norrøn tömássalhangzó *f*, ott a mai alakban *v*, azaz a korábbi zöngétlen frikatíva zöngés frikatívává alakult – itt mindössze tehát egy zöngésedési folyamat zajlott le, ami érintette a dán zárhangokat is (vö. a zárhanggyengüléssel 5.1.).

A szabály szerint tehát a vizsgált igék mai dán alakjait (*have* és *give*) két szótagban kellene kiejteni.

Lindqvist (1996) és az őt idéző Nübling (2000) is amellett érvel, hogy ebben a két esetben csak az igék jelentésével (*have* 'van valamije; a múlt idő segédigéje'; *give* 'ad') összefüggő gyakoriság adhatja a magyarázatot. Lindqvist szerint itt tehát olyan rövidüléstről van szó, amely két kivételes szóra érvényes csupán azok gyakorisága miatt.⁵¹

A *blive* esetében szintén hasonló volt a folyamat. Az alnémetből (*bliven*) átkerült ige esetében szintén lejátszódott a *v* vokalizációja, s annak gyakorisága miatt ('lesz, válik valamivé; a passzív segédigéje') a *have*-hez és a *give*-hez hasonlóan teljesen eltűnt.

A norvég esetében azonban egy érdekes paradigmaváltásról van szó, amely az analógia elve szerint zajlott le. Knudsen (1856) az akkoriban dánosan írt *have* főnévi igenévnek megadja ugyancsak dános ragozását: *have, har, havde, haft*, ám kiegészíti azzal, hogy ebben az igében a *v* nem hallatszik, helyette *hadde* hangzik (s ő a német *hatte* alakhoz hasonlítja). Ez a múlt idejű alak adott alapot ahhoz, hogy az ige megszilárduljon mint rövid ige. Az áttekintésben bemutatott, csak rövid formában létező igék (a (B) csoport) ugyanis éppen *-dde* szuffixummal képezték múlt idejüket, s ehhez a csoporthoz hasonult a *have* múlt idejű alakjának kiejtése. Az analógia alapján ezért a *ha* vált a tövé, s abból a gyenge igék ezen osztálya szerint, szabályosan alakult a paradigma⁵²:

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Participium	Felszólító mód
ha	har	hadde	hatt	ha

Az egyetlen kivétel a zöngétlenül ejtett befejezett melléknévi igenévi alak. Nübling (2000) ezt a dán *haft* hatásának tudja be.

A *give* esetében nehezebb magyarázatot találni. Jórészt ez az ige is (a *ha*-hoz hasonlóan) beilleszkedett egy másik paradigmába, múlt idejű alakja azonban őrzi a tőhangváltást, írásban pedig (opcionálisan) az egykori tőmássalhangzót is:

⁵¹ Mindenképp érdekes azonban megjegyezni a dán helyesírás innovációjának egyetlen esetét: jelen időben a *har* – a kiejtésnek megfelelően – teljes mértékig átvette a szabályos *haver* szerepét (utóbbi rendkívül archaikus, Karker 1997). A paradigma többi helyén azonban megmaradt a tőmássalhangzó – persze csak írásban. Ez alól egyetlen kivétel a befejezett melléknévi igenévi alak, amelyben hangzik a – zöngétlen dentális szuffixum miatt – zöngétlenedett tőmássalhangzó, bár egyes nyelvjárásokban ez is törlődött (Nübling 2000).

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Participium	Felszólító mód
have	har	havde	haft	hav

⁵² A dán esetében ez nem lehetséges, mert ott nem létezik *-dde* végződés múlt időben.

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Particípium	Felszólító mód
gi	gir	ga(v)	gitt	gi

Hasonló utat járt be a *blive* is (eredetét, jelentését lásd a dálnál):

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Particípium	Felszólító mód
bli	blir	ble(v)	blitt	bli

Nübling (2000) szerint itt a rövidülés egy rendkívül ritka esete áll fenn (a v csak kivételesen redukálódott, vö. a dálnál), s itt is a gyakoriságból kell kiindulni, ám azt minden bizonnyal segítette az analógiás ragozás bevezetése először a *have* igénél. Érdeemes azonban tudni, hogy a skandináv nyelvek közül a norvég a gyakoriság fegyverével gyakran áttöri a kiesés valószínűségét, s olyan hangokat is érint, amelyeket a dán nem (Nübling 2000).

A v-tövű igék esetében a rövidülés a dánban a gyakoriságra vezethető vissza, a norvég esetében is ez lehet a kulcs, de itt ragozási analógia és a norvég messzemenőig egyszerűsítő volta is közrejátszhatott.

5.2.3. g-tövű igék

Kisebb csoportot képviselnek a g tőmássalhangzót tartalmazó igék is. Mielőtt a vizsgált igékre rátérünk, tekintsünk ismét olyan példákat, amelyek rövidülhettek volna, hiszen főnévi igenévi alakjuk – dánban legalábbis – -ge szótaggal végződik, mégis hosszú alakban léteznek mindkét nyelvben:

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
sókja	søge ['sø:jə]	søke
steikja	stege ['sdɑjə]	steke
baka	bage ['bæ:jə]	bake

Amint láthatjuk, a norrøn alakban k tőmássalhangzót tartalmazó igék a norvégban megtartották azt, míg a dánban zöngésedtek – ezek az igék nem szerepelnek a rövid formák között. A dánban az 5.1.-ben leírt folyamat szerint gyengült a zöngésedett g, és veláris magánhangzó után [u] lett, hosszú palatális magánhangzó után [i].⁵³

⁵³ A „Den Danske Ordbog” ezt [j]-vel jelöli.

Hogy lehet mégis az, hogy a rövid alakok közt jelenik meg a *tage-ta*, a *sige-si* és a *drage-dra*? Az *tage* esetében ismét szét kell választanunk a dán és a norvégot.

A dánban a fejlődés első foka szabályos, hiszen a norrøn *taka* alakból zöngésedéssel *tage* lett (ezt megerősíti Nübling 2000 is). Az viszont, hogy a kiejtés nem ['tæ:ɪə] (ahogy a többi esetben például *bage* ['bæ:ɪə] vagy *vige* ['vi:ə] – azaz két szótagú), hanem pusztán ['tæʔ] vagy ['ta] (s hasonlóan jelen időben ['taʔ]), az Nübling (2000) szerint azzal magyarázható, hogy kevés, ám rendkívül gyakran használt rövid igé esetében (s itt más germán nyelvekkel összehasonlítva érte) a rövidülés nagyon korán és/vagy nagyon következetesen lezajlott, sőt „túlajlott”. Jelentéséből és használatából érthető is: az angol *take*-nek felel meg,⁵⁴ így hasonlóan sok jelentésben fordul elő, mint a *take* az angolban. Prepozícióval együtt állva (pl. *tage til*, *tage op*, *tage på*) ráadásul hangsúlytalan helyzetben áll, mert a hangsúly a prepozícióra kerül. Jelentése továbbá lehet 'járművel menni', így ez is emeli gyakori voltát (vö. norvég *dra*).

A norvég esetében egy ennél is merészebb lépést engedtek meg maguknak a nyelvhasználók, akárcsak a *v* esetében. A *take* alakban fellelhető zöngétlen zárhangot hagyták el (ugyanaz volt igaz a fentebb tárgyalt *blive* > *bli* esetében is). Ebben az esetben Nübling (2000) kategorikusan kijelenti: ezt a fajta redukciót nem a hangtörvények határozzák meg; a redukció eshetősége fonológiai megszorításoknak van alávetve,⁵⁵ amelyeket csak megfelelő előfordulási gyakoriság törhet át – s amint látjuk, át is töri. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a paradigma analógiát követ (akárcsak a *ha*, a *gi* és a *bli* esetében), ami szintén segítette a norvég rövid ige meghonosulását:

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Participium	Felszólító mód
ta	tat	tok	tatt	ta

Nem véletlen, hogy a *tok* esetében a tőhangzó kötelezően megjelenik, valamint a képzett alakokban is (*takende*, *antakeligvis* stb.), hiszen ezt a rövidülést nem lehetett teljes mértékig keresztülvinni.

A csoport második képviselője, a *sige-si* páros változása szintén a norrønből vezethető le, ha összehasonlítjuk olyan alakokkal, amelyek ma már mindkét nyelvben rövidek.

⁵⁴ Az angol *take* valójában a vikingkorban az óészaki nyelvből került át a sziget nyelvbe (Nübling 2000).

⁵⁵ Nübling (2000) a *k* hangot a *v*-nél is kevésbé tartja kiejthetőnek.

Norrøn alak	Mai dán megfelelő	Mai norvég megfelelő
segja	sige ['si:]	si
þegja	tie	tie
vígja	vie	vie

Wessén (1992) szerint a *segja* alak tömagánhangzója nyíltabbá vált, s az ezt követő g (amit amúgy is j követett) erősen palatalizálódott. Ugyanez játszódhatott le a *þegja* esetében – s az eredmény is hasonló mindkét nyelvben.

A norrøn *draga* alakból kifejlődött dán *drage-dra* ['dʁa:wə] páros dán tagja a fonológiának megfelelően alakult: a g félmagánhangzóként [ʊ] valósul meg.⁵⁶

A norvég esetében Nübling (2000) szerint korábban itt is intervokális helyzetben [ɥ] lehetett (melyet <gh> kombinációval jelöltek). A norvég esetében e hangzó kiesése is teljesen szabályos, ha figyelembe vesszük, hogy az alábbi igék már csak tömássalhangzó nélküli alakban vannak meg mindkét nyelvben:

Norrøn alak	Mai norvég megfelelő
vega	veie
leiga	leie
kúga	kue
þrúga	true

Tovább erősíthette a rövidülésre való hajlamot a szó jelentése ('járművel utazik'), amely igen gyakorivá teszi a norvégban. Sőt az ige paradigmája itt is az analógia szerint alakul, ami a fentiekhez hasonlóan itt is segítette a rövid forma megszilárdulását:

Főnévi igenév	Jelen idő	Múlt idő	Particípium	Felszólító mód
dra	drar	dro(g)	dratt	dra

A g-tövű igék esetében tehát a dán megfelelők a fonológiai elvárásoknak megfelelően alakultak, míg a norvég esetében szükség volt az analógia alapján létrejött paradigmára is ahhoz, hogy a rövidülés megszilárduljon.

⁵⁶ A „Den Danske Ordbog” ezt [w]-vel jelöli.

5.3. A dán r-tövű igék

A fentebb (3.2.) bemutatott, r tőmássalhangzót tartalmazó dán igék kiejtése a dán fonológia szabályainak megfelelően alakul.

Ács (1996: 43) a dán /r/ fonéma háromféle megvalósulását említi:

- a) szótagkezdő, valamint „fedett” helyzetben uvuláris/faringális r-ként [ʁ];
- b) szótagzáró helyzetben vagy félmagánhangzóként [ɾ],
- c) vagy az előtte álló magánhangzóval összeolvadva, azt meghosszabbítva

realizálódik. Hangsúlyozza továbbá, hogy a /-rer, -re, -er/ fonémakapcsolatok mára már [ʌ] félmagánhangzóvá redukálódtak. Mindez indokolja tehát azt, hogy a fent említett igék főnévi igenévi és jelen idejű alakjait (*kører, rører, bærer, skærer*) egyaránt egy szótagúnak halljuk.⁵⁷

A norvégban ez a csoport nincs meg, mert ott az /r/ fonémának nincsen félmagánhangzó- vagy magánhangzószerű megvalósulása.⁵⁸

A két nyelv közti különbség tehát itt a fonológiai struktúra különbözőségéből fakad.

5.4. A dán segédigék

A dánban érintett három segédige esetében egy nazális (*kunne, kan*) és egy likvida kiesésével szembesülünk (*skulle, skal, ville, vil*), amelyre más példa azonban nincs. A szakirodalom nem szól ezen hangok gyengüléséről a dánban.

Nübling (2000) szerint itt is elsősorban a gyakoriságot kell figyelembe vennünk.⁵⁹

⁵⁷ Ehhez a csoporthoz tartozhatna a *gøre* ige is, melynek jelen idejű alakja valóban *gør* (s ugyanígy a norvég *gjøre* esetében *gjør*), ebben az esetben azonban egy kivétellel van dolgunk, melyhez hasonló a dánban nincs. (A norvégban ilyen még a *spørre-spør* 'kérdés' és a *tørre-tør* 'mer, bátorodik' igék.)

⁵⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a svéd nyelvben ezeknek az igéknek sajátos paradigmája van: jelen idejű alakjuk egy szótagú mind írásban, mind kiejtésben (*kör* 'járművet vezet', *rör* 'érint').

⁵⁹ Ugyanakkor érdemes elgondolkodnunk más magyarázaton is. Ezen igék régies írásmódban (*kunde, skulde, vilde*) még tartalmazták azt a d hangot, amely a fentebb leírtak szerint gyengült, ezekben az igékben pedig asszimilálódott, először hosszú l, illetve n hangot létrehozva, amely azt követően rövidült. A d gyengülése talán ma áttevődött a hasonult hangra?

5.5. Összefoglalás

A két skandináv nyelvben megfigyelt igető-rövidülést befolyásoló tényezők jelentősége az alábbiak szerint foglalható össze:

Tényező	Norvég	Dán
az ige gyakorisága	kétségtelenül nagy	kétségtelenül nagy
fonológia	kisebb szerep, olykor megbízhatatlan	nagy szerep, megbízható
analógia	sokszor nagyobb, képes áttörni a fonológiát	nincs

A szabályos hangváltozások többnyire megbízhatóan választ adtak a dánnal kapcsolatos kérdésekre, ám a norvég esetében gyakran elsődleges szerep jutott az analógiának. Több esetben épp ez tudta megmagyarázni, hogyan szilárdulhattak meg a rövidült alakok. A gyakoriság persze mindkét nyelvben előkelő helyen szerepel, de nem működik legalább egy másik tényező közreműködése nélkül.

Záró gondolatok

A norvég és dán rövid(ülő) igék bemutatásakor azt a célt tűztem ki, hogy a rövidülésre egyértelmű és elsősorban a fonológián alapuló magyarázatot adjak. A kutatás, a nyelvtörténeti fejlődés azonban azt mutatja, hogy kizárólagosan érvényesülő szabályok nem állíthatók fel. A gazdaságosságra való törekvés, a rövidülés nem csak egyik vagy másik módon jelenik meg a nyelv rendszerében. Nem lehet azt pusztán fonetikai-fonológiai folyamatnak, hangképzésre szánt időspórolásnak tekinteni. Észre kell venni, hogy gyakran magasabb struktúrák fejtik ki hatásukat (vö. analógiás paradigma a norvégban), amelyek szerepe talán épp az a megítélés, amelyet Gósy (2000) egy változás elterjedésének feltételeként állapít meg.

A rövidülés a nyelvbe kódolt folyamatként figyelhető meg: a dánban nagy szerep jutott a fonológiának, míg a norvég ettől rendre elhajlást mutatott, s többször érvényesítette az analógiát – lerombolva azt a szabályosságot, amelyet a fonológiai megkötések alakítottak ki.

A dán esetében – főként, ha a segédigéket tekintjük – olyan ereje volt a gyakori előfordulásnak, amely a különösen redukálódott alakokkal rendelkező norvégot is megszégyenítő módon lekörözte az n és az l törlésével a segédigékből. A gyakori előfordulást tehát mindenképp a mozgató erők közt kell számon tartani, de csak kivételes esetekben tud a

fonológiától függetlenül érvényesülni – akkor azonban minden további nélkül megteszi hatását.

Csúcs (2008) szerint a rövidülési tendencia időben nehezen meghatározható, s ezt tapasztalhattuk a két skandináv nyelv esetében is. A norvég már túl van egy sor változáson, amely a dánban még nem zárult le, de a XIV. századtól kezdve folyamatosan alakítja a nyelvet. Az akkor megkezdődött gyengülési folyamat mintha egy időre alábbhagyott volna, most pedig (talán az egyre gyorsuló beszéd okozataként?) újra erőre kap. A norvég gyakorlatilag egy lépcsőfok kihagyásával redukálta igéit, mégis mentes maradt olyan gyengülési folyamatoktól, mint a dán /r/ vokalizációja vagy a gyakori segédigék redukálása.

Kétségtelenül felmutathatók olyan fonológiai tényezők, amelyek egy nyelven belül kitűnő alapot adnak a rövidüléshez: esetünkben nevezetesen a d, a g és a v hangot (dánban az r-t is) az igeóban, az analógiás paradigmát, akár a jelentést. Ám hogy azzal a beszédközösség tagjai hogyan gazdálkodnak, az gyakran még két rendkívül közeli rokonságban álló nyelv esetében is nehezen megfejtendő és számos – akár nyelven kívüli – tényező által befolyásolt folyamat.

Irodalomjegyzék

- Aasen, Ivar (1848): *Det Norske Folkesprogs Grammatik*. Kristiania (Oslo): Werner & Comp.
- Ács, Péter (1996): *Az interskandináv kommunikáció fonológiai aspektusa*. Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet.
- Baksy, Péter (2006): *A nyelvi tervezés lehetőségei és korlátai a norvég írott normák kialakulásának tükrében*. Budapest, disszertáció.
- Csúcs, Sándor (2008): Gondolatok a nyelvi változásról. In: Bereczki, András/Csepregi, Márta/Klima, László (szerk.). *Urálistikai tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Budapest: ELTE-BTK Finnugor Tanszék – Nuomi-Tórem Finnugor Alapítvány, 136–146.
- Engh, Jan (szerk.) (2001): *Språkvett*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje/Lie, Svein/Vannebo, Kjell Ivar (1997): *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Frei, Henri (1929): *La grammaire des fautes. Introduction à la linguistique fonctionnelle*. Paris, Genève: Geuthner.
- Gósy, Mária (2000): Állandóság és változás a beszédben. In: *Magyar Nyelv* 96:1, 1–14.
- Grønnum, Nina (2007): *Rødgrød med Fløde*. København: Akademisk Forlag.
- Hamsun, Knut (1969): *Markens grøde*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Hamsun, Knut (1964): *På gjengrodde stier*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.

- Haugen, Einar (1966): Language conflict and language planning. The case of modern Norwegian. Cambridge, Mass.: Harvard, <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674498709>
- Hilton, Nanna Haug/Gooskens, Charlotte/Schüppert, Anja (2011): Artikulasjonshastighet i norske, svenske og danske radionyheter. In: Norsk Lingvistisk Tidsskrift 29, 205–220.
- Jæger, Hans (1885): Fra Kristiania-Bohêmen. Kristiania (Oslo): Dreyer.
- Jæger, Hans (1893): Syk kjærlighet. Paris: Reiff.
- Karker, Allan (1997): Det tar sin tid. In: Nyt fra Sprognævnet 13:1, 6–11.
- Knudsen, Knud. 1856. Haandbog i dansk-norsk Sproglære. Kristiania (Oslo): J. Chr. Abelsted.
- Koenraads, W. H. A. (1953): Studien über sprachökonomische Entwicklungen im Deutschen. Amsterdam: Meulenhoff.
- Labov, William (1975): A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Pap, Mária/Szépe, György (szerk.): Társadalom és nyelv. Budapest: Gondolat, 255–285.
- Leopold, Werner (1930): Polarity in language. In: Hatfield, James Taft et al. (szerk.): Curme volume of linguistics studies. Baltimore: Waverly Press, 102–109, <https://doi.org/10.2307/521989>
- Lindqvist, Christer (1996). Zum Aufbau und Wandel der modernen standardsprachlichen Orthographien in Skandinavien. Freiburg, habilitációs értekezés.
- Mæhlum, Brit/Røyneland, Unn (2012): Det norske dialektlandskapet. Oslo: Cappelen Damm.
- Martinet, André (1973): A nyelvfejlődés kutatásának szempontjai. In: Szépe, György (szerk.): A nyelvtudomány ma. Budapest: Gondolat, 345–391.
- Martinet, André (1955): Économie des changements phonétiques. Bern: Francke.
- Martinet, André (1963): Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft. Stuttgart: Kohlhammer.
- Nübling, Damaris (2000): Prinzipien der Irregularisierung: Eine kontrastive Analyse von zehn Verben in zehn germanischen Sprachen. Tübingen: Niemeyer, <https://doi.org/10.1515/9783110915082>
- Passy, Paul (1890): Etude sur les changements phonétiques et leurs caractères généraux. Paris: Firmin-Didiot.
- Skautrup, Peter (1968): Det danske sprogs historie. København: Gyldendal.
- Sweet, Henry (1888): A history of English sounds from the earliest period. Oxford: Clarendon Press.
- Undset, Sigrid (1920): Kristin Lavransdatter. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

- Vendryes, Joseph (1939): Parler par économie. In: *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*. Genève: Georg & Cie, 49–62.
- Vicentini, Alessandra (2003): The Economy Principle in Language Notes and Observations from Early Modern English Grammars. In: *Mots Palabras Words* 3 (<https://www.medienprache.net/archiv/pubs/3659.pdf>).
- Wessén, Elias (1992): *De nordiska språken*. Edsbruk: Akademitryck.
- Wiegand, Herbert Ernst (2002): *The Nordic Languages*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Zipf, George Kingsley (1949): *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley Press.

Internetes oldalak

<http://ordnet.dk/ddo>

<http://ordbok.uib.no>

<https://www.ordnett.no/spr%C3%A5kverket%C3%B8y/spr%C3%A5kvett.ekstrakonsonant>

<https://www.ordnett.no/spr%C3%A5kverket%C3%B8y/spr%C3%A5kvett.ekstrakonsonant>

<http://www.sprakradet.no/Spraka-vare/Norsk/Rettskrivingsreformer/Utviklinga>

<http://www.sprakradet.no/Vi-og->

[vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2005/Spraaknytt_3_2005/Rettskrivningsendingene](http://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2005/Spraaknytt_3_2005/Rettskrivningsendingene)

http://www.ibsen.uio.no/DRINNL_Du%7Cintro_background.xhtml

<http://www.nb.no/nbsok/nb/e50415f79af016023d1daf5358ca45fe?lang=no#15>

<http://www.nb.no/nbsok/nb/6ad1145bbdef74b49b2818ff59ed5111?index=1#31>